

**SUMQAYIT ŞƏHƏR
S.VURĞUN ADINA MƏRKƏZİ KİTABXANA - 60**

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti - 100

(Metodik tövsiyələr)

SUMQAYIT - 2018

Tərtibçi: T.Mirzəyeva

Redaktor: P.Qasimova

Az rba can Xalq C mhuriyyeti – 100: metodik tövsiyələr /t rt. ed. T.Mirzəyeva; red.
P.Qasimova - Sumqayıt, 2018.- 40 s.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

2018-ci il may ayının 28-də müsəlman Şərqində ilk parlamentli respublikanın – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100 illiyi tamam olur. Qədim və zəngin dövlətçilik ənənələrinə malik Azərbaycan xalqı keçmişinin müəyyən dövrlərində tarixin hökmü ilə böyük imperiyalar tərkibinə qatılmaq məcburiyyətində qalmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti məhz dünyanın siyasi nizamının yenidən qurulduğu bir vaxtda, XIX əsrin axırları və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın yaşadığı parlaq mədəni yüksəliş mərhələsinin məntiqi yekunu kimi meydana çıxmışdır. XIX əsrin birinci yarısından etibarən maarifçilik ideyalarının yayılması ilə Azərbaycanda baş vermiş köklü ictimai-siyasi və mədəni dəyişikliklər yeni tipli teatrın, məktəbin və mətbuatın yaranmasını təmin etməklə milli özünüdərkini gerçəkləşməsi üçün zəmin hazırladı. Abbasqulu ağa Bakıxanov və Mirzə Fətəli Axundzadə ilə başlayan bu yolu yeni tarixi mərhələdə Həsən bəy Zərdabi, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Əli bəy Hüseynzadə və digər görkəmli şəxsiyyətlər davam etdirərək milli məfkurənin təşəkkülü və inkişafına mühüm təsir göstərirdilər. Həmin dövrdə güclü sahibkarlar təbəqəsinin formalaşdığı neft şəhəri Bakı, eyni zamanda, milli ruhlu ziyalılar nəslinin yetişdiyi ictimai-siyasi fikir mərkəzinə çevrilmişdi. Rusiyanın Dövlət dumalarına və Müəssislər məclisinə seçilmiş azərbaycanlılar müstəmləkədən azad, demokratik dövlət sistemi yaratmağa hazır idilər. Bununla yanaşı, Rusiyada çarizmin süqutundan sonra bolşeviklərin hakimiyyəti ələ keçirməsi ilə keçmiş imperiya ərazisində mürəkkəb geosiyasi vəziyyət yaranmışdı. Dünyanın aparıcı dövlətlərinin Bakı neftinə marağının siyasi çarpışmaları daha da gər- 3 gınləşdirdiyi belə bir şəraitdə Azərbaycanın tərəqqipərvər siyasi elitası müstəqil milli dövlətçiliyin yaradılması naminə birləşdi. 1918-ci il may ayının 28-də Azərbaycanın müstəqilliyini bəyan edən İstiqlal bəyannaməsi qəbul edildi. Yeni qurulan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz üzərinə götürdüyü çətin tarixi vəzifəni imkanlarının ən son həddində çalışaraq şərəflə yerinə yetirdi. Azərbaycanın ilk Parlamenti və Hökuməti, dövlət aparatı təşkil edildi, ölkənin sərhədləri müəyyənləşdirildi, bayrağı, himni və gerbi yaradıldı, ana dili dövlət dili elan edildi, dövlət quruculuğu sahəsində ciddi tədbirlər həyata keçirildi. Ölkənin ərazi bütövlüyü və milli təhlükəsizliyi təmin edildi, qısa müddətdə yüksək döyüş qabiliyyətli hərbi hissələr yaradıldı, milli tələblərə və demokratik prinsiplərə uyğun dövlət orqanları quruldu, maarifin və mədəniyyətin inkişafına xüsusi diqqət yetirildi, Azərbaycanın ilk universiteti təsis olundu, təhsil milliləşdirildi, xalqın sonrakı illərdə mədəni yüksəlişi üçün zəmin hazırlayan, ictimai fikir tarixi baxımından müstəsna əhəmiyyətli işlər görüldü. Mövcudluğunun ilk günlərindən xalq hakimiyyəti və insanların bərabərliyi prinsiplərinə əsaslanan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün ölkə vətəndaşlarına eyni hüquqlar verərək irqi, milli, dini, sinfi bərabərsizliyi ortadan qaldırdı. Cümhuriyyət parlamentinin il yarımliq fəaliyyəti boyunca qəbul etdiyi qanunlar milli dövlətin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə, siyasi və iqtisadi inkişafa, mədəniyyət və maarif sahələrində sürətli irəliləyişə imkan verdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti daim sülhsevər siyasət apararaq bütün dövlətlərlə qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələri yaratmağa və bir-birinin hüquqlarına hörmət prinsipləri əsasında münasibətlər qurmağa cəhd göstərirdi. Dünya birliyi tərəfindən tanınmış Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti sayəsində Azərbaycanın beynəlxalq hüququn subyektı olması 1920-ci ilin aprel ayındakı bolşevik işğalından sonra Azərbaycanın bir dövlət kimi dünyanın siyasi xəritəsindən silinməsinin qarşısını aldı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti təcavüzə məruz qaldığı üçün qarşıya qoyduğu məqsədlərə tam müvəffəq ola bilmədən süquta 4 uğrasa da, onun şüurlarda bərqərar etdiyi müstəqillik ideyası unudulmadı. Azərbaycan xalqı ötən dövr ərzində milli dövlətçilik atributlarının bir çoxunu qoruyub saxlaya bildi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin respublikada uğurla gerçəkləşdirdiyi siyasət xalqımızın tarixi-mədəni yaddaşını özünə qaytararaq milli mənlilik şüurunu inkişaf etdirdi, azərbaycançılıq məfkurəsi işığında

müstəqillik arzularının güclənməsi və yaxın gələcəkdə yenidən həqiqətə çevrilməsinə zəmin yaratdı. 1991-ci ildə müstəqilliyinin bərpasına nail olarkən müasir Azərbaycan Respublikası özünün qədim dövlətçilik ənənələrinə sadıq qaldığını göstərdi, Xalq Cümhuriyyətinin siyasi və mənəvi varisi olmaqla onun üçrəngli bayrağını, gerbini, himnini qəbul etdi. Xalqımız Cümhuriyyətin istiqlalını dünyaya yaydığı 28 May gününü həmin vaxtdan Respublika Günü olaraq təntənə ilə qeyd edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, milli dövlətçilik salnaməsini müstəsna dərəcədə zənginləşdirmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinin layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasının 100 illik yubileyi respublikada dövlət səviyyəsində geniş qeyd edilsin.
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirsin.
3. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin yaranmasının 100 illik yubileyi münasibətilə xüsusi iclasın keçirilməsi tövsiyə edilsin.

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 16 may 2017-ci il

2018-ci ilin Azərbaycan Respublikasında “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan xalqının həyatında misilsiz hadisə baş vermiş, Məsəlman Şərqiində ilk parlamentli respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulmuşdur. Cəmi iki ilə yaxın yaşamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti zəngin dövlət quruculuğu təcrübəsi ilə milli dövlətçilik tarixində silinməz izlər qoymuş, xalqın qəlbində azadlıq və istiqlal duyğularını gücləndirməklə respublikanın gələcək müstəqilliyi üçün etibarlı zəmin hazırlamışdır.

2018-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100-cü ildönümü tamam olur. Bu əlamətdar hadisənin dövlət səviyyəsində layiqincə qeyd edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında” 2017-ci il 16 may tarixli 2867 nömrəli Sərəncamına əsasən, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə müvafiq tədbirlər planının hazırlanıb həyata keçirilməsi tapşırılmışdır. Bu tədbirlərlə yanaşı, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100-cü ildönümü ilə əlaqədar ölkədə və ölkə xaricində silsilə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsi - nin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram: 2018-ci il Azərbaycan Respublikasında “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli” elan edilsin.

**İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 10 yanvar 2018-ci il**

Tertibçidən

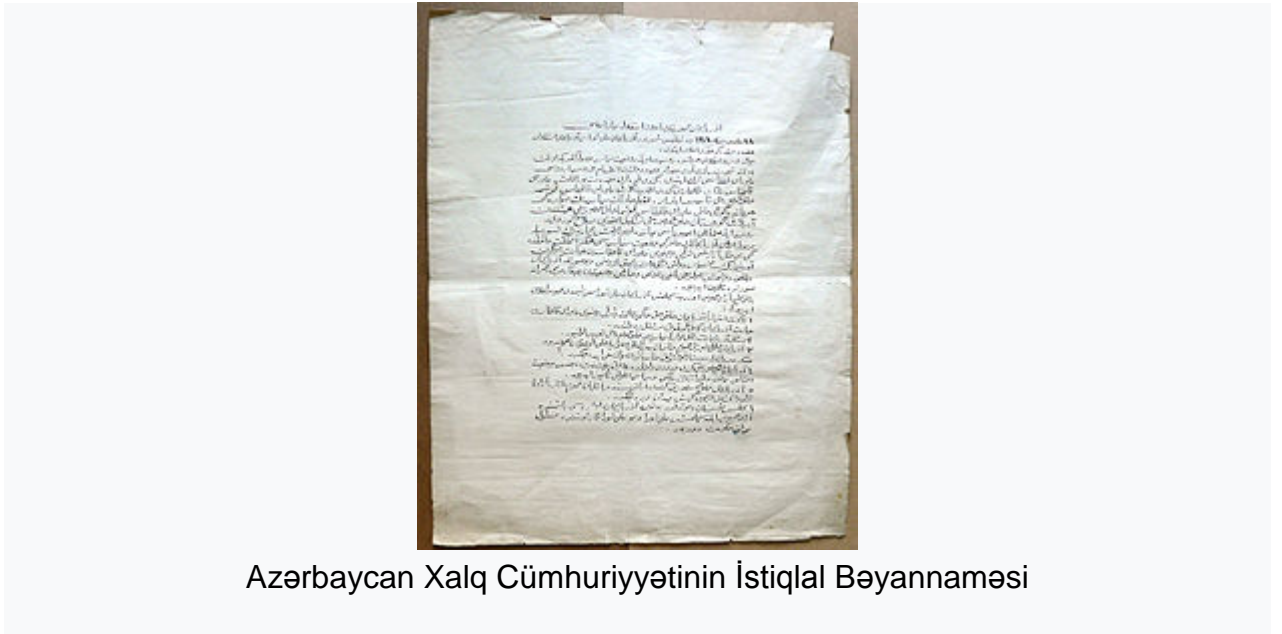
Metodik vəsaitdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) fəaliyyəti, AXC-nin Azərbaycanın dövlətçilik tarixindəki rolunun təbliği ilə bağlı kitabxanalarda müvafiq tədbirlərin keçirilməsinə kömək məqsədilə tövsiyələr verilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti haqqında sitatlar, mövzu ilə əlaqədar rəsmi sənədlər, xronoloji məlumatlar, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı təqdim olunmuşdur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az bir müddət yaşayıbdır. Ancaq o, XX əsrdə Azərbaycan xalqının həyatında tarixi bir mərhələ olub və xalqımızın gələcəyinin müstəqilliyinin, azadlığının, suverenliyinin təməlini qoyubdur. Məhz buna görə də Azərbaycanın bütün vətəndaşları – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasını, onun fəaliyyətini Xalq Cümhuriyyətini yaradanları böyük minnətdarlıq hissi ilə yad edirlər.

Ümummilli lider Heydər Əliyev

Tarix

1918-ci il

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İstiqlal Bəyannaməsi

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikasının parçalanması şəraitində baş vermişdir. 1918-ci il may ayının 27-də artıq keçmiş Zaqafqaziya Seyminin müsəlman fraksiyası yaranmış siyasi vəziyyəti müzakirə etmək üçün fəvqəladə iclas çağırırdı. Uzun sürən müzakirələrdən sonra Müvəqqəti Milli Şura yaratmaq qərara alındı. Müvəqqəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Milli Şurasının sədri vəzifəsinə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə (Müsavat Partiyasının MK sədri), İcra Komitəsinin sədri vəzifəsinə isə Fətəli xan Xoyski (bitərəf) seçildi.

1918-ci il may ayının 28-də Milli Şuranın birinci iclası keçirildi və iclasda Azərbaycanın müstəqil dövlət elan olunması haqqında tarixi qərar qəbul edildi. Beləliklə, 100 ildən artıq fasilədən sonra Azərbaycanın Şərqi və Cənubi Zaqafqaziya hüduqlarında milli dövlətçiliyi bərpa olundu. Elə həmin iclasda yeni demokratik dövlətin yaranması faktını hüquqi cəhətdən təsbit edən "Azərbaycanın istiqlaliyyəti haqqında Akt" qəbul edildi.

1918-ci ilin yayında Azərbaycanda siyasi vəziyyət ikihakimiyyətliklə səciyyələnirdi və istiqlaliyyət uğrunda mübarizə bu şəraitdə gedirdi. Azərbaycanın şərq hissəsində - Bakı və Bakı quberniyasında Bakı Xalq Komissarları Soveti fəaliyyət göstərirdi. Bölgənin qərb hissəsi isə

(Gəncə və Gəncə quberniyası) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti milli hökumətinin hakimiyyəti altında idi. 4 iyunda Azərbaycan və Osmanlı İmperiyası arasında Sülh və Dostluq müqaviləsini imzaladı və bir gün sonra, Türk ordusu Gəncəyə daxil oldu. 1918-ci il iyun ayının 16-da Milli Şuranın üzvləri və Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti Tiflisdən siyasi vəziyyətin çox ziddiyyətli olduğu Gəncəyə köçdü.

1918-ci il iyunun 17-də Milli Şura özünü buraxması haqqında qətnamə qəbul etdi və altı ay müddətində Azərbaycanın ali qanunverici orqanının - ümumi, gizli və birbaşa səsvermə əsasında seçilmiş Müəssislər Məclisinin çağırılması vəzifəsi irəli sürülmüşdü. Milli Şuranın müəyyən etdiyi müddət 1918-ci il dekabrın 16-da başa çatırdı. İyunun 23-də Fətəli xan Xoyski Azərbaycan əhalisinə çağırışla müraciət etdi və milli hökumətin təsbit olunması üçün dost Türkiyənin dəstəyinin əhəmiyyətini vurğuladı. Elə həmin gün hökumət respublikanın bütün ərazisində hərbi vəziyyət elan etdi. Batum müqaviləsinə əsasən, Azərbaycan Cümhuriyyətinə kömək üçün Türkiyə ordusunun ümumi sayı 15 min nəfərə qədər olan 5-ci və 15-ci diviziyaları göndərildi.

Hökumətin 24 iyun 1918-ci il tarixli qərarına əsasən, Azərbaycanın dövlət bayrağı kimi qırmızı fonda ağ aypara və səkkizguşəli ulduzun təsvir edildiyi qırmızı parçadan hazırlanmış bayraq qəbul olundu. Noyabrın 9-da bu bayraq, ağ aypara və səkkizguşəli ulduzun təsvir olduğu mavi, qırmızı və yaşıl rəngli bayraqa əvəz edildi. Azərbaycan Cümhuriyyətinin dövlət bayrağının üç rəngi "türk milli mədəniyyətini, müasir Avropa demokratiyasını və islam sivilizasiyasını təmsil edirdi".

Bakını almış Qafqaz İslam Ordusunun şəhərdə fəxri keçidi

27 iyunda Qafqaz İslam Ordusunun Göyçay yaxınlığında Bakı Soveti qoşunları üzərində qələbə qazandı. Həmin gün Azərbaycan türk dilinin Azərbaycan Cümhuriyyətinin dövlət dili elan olundu. İyulun 10-da Kürdəmir və Şamaxı Qafqaz İslam Ordusu tərəfindən azad edildi. 25 iyulda Bakı Soveti tərəfindən ingilislərin Bakıya dəvət edilməsi haqqında qərar qəbul edildi. 31 iyulda isə Bakı xalq Komissarları Şurasının süqutu baş verdi.

Avqustun 1-də Sentrokaspi Diktaturası və Bakı fəhlə və əsgər deputatları Soveti Müvəqqəti Komitəsi Rəyasət Heyəti Hökumətini yaratdılar. 1918-ci il avqust ayının 4-də Ənzəlindən gəlmiş polkovnik S. Stoksun komandanlıq etdiyi ilk Britaniya dəstəsi Bakıya girdi. Avqustun 11-də Azərbaycan hökuməti ümumi səfərbərlik haqqında qərar qəbul etdi.

Avqustun 26-da Nuru paşanın rəhbərlik etdiyi Osmanlı və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qüvvələrindən ibarət Qafqaz İslam Ordusu ilə Bolşevik-Daşnak-Bakı Soveti qüvvələri arasında Bakı döyüşü baş verdi. Sonradan döyüşə Böyük Britaniya, Ermənistan və Rusiya qüvvələri də qoşulmuş və bu döyüş Qafqaz kampaniyasının son döyüşü olmuşdur. Lakin Bakı döyüşü ilə gərginlik bitməmiş və hadisələr Azərbaycan-Ermənistan müharibəsi ilə davam etmişdir.

Noyabrda Azərbaycan Milli Şurası bərpa olundu və Qori seminariyasının Azərbaycan bölməsi Qazaxa köçdü. Noyabrın 17-si Azərbaycana müttəfiq qoşunlar daxil oldu. 7 dekabrda Azərbaycan parlamentinin açılışı oldu. Həmin ay Bakı Fəhlə Konfransı təşkilatı bərpa olundu və ümumi tətillər keçirdi. Britaniya generalı Uilyam Montqomery Tomsonun F. Xoyskinin yaratdığı və

1918-ci il dekabrın 26-da parlamentin təsdiq etdiyi hökuməti müttəfiqlər komandanlığın hərtərəfli yardım edəcəyi haqqında bəyanat verdi.

1919-cu il

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tərtib etdiyi xarici passport

1919-cü il yanvarın 15-də Qarabağ general qubernatorluğu yaradıldı və Azərbaycan Cümhuriyyəti Silahlı qüvvələri Baş Qərargahının təşkili oldu. Fevralın 4-də verilən sorğularda əlaqədar hökumət üzvlərindən daxili işlər naziri Xəlil bəy Xasməmmədov, ərzaq naziri Konstantin Lizqar, ticarət və sənayə nazirinin müavini T.Səfərəliyev çıxış etdilər. Hətta müxalifətin tələbi ilə hökumət başçısı F.Xoyskinin özü də parlament qarşısında çıxış etdi. Buna baxmayaraq Qara bəy Qarabəyov öz fraksiyası adından hökumətin izahatını qeyri-qənaətbəxş hesab etdi və təklif etdi ki, bir daha ona etimadsızlıq göstərisin. "Müsavat" fraksiyası, bitərəflər və milli azlıqlar hökuməti müdafiə etdilər. Müsavatçılar müxalifəti bütün məsuliyyəti hökumətin üzərinə yıxmaqda günahlandırdılar. Partiyanın iclasında çıxış edən M.Ə.Rəsulzadə qeyd etdi ki, bez və qorodovoylarla bağlı etimadsızlıq məsələsi qoymaq olmaz. Nəyin bahasına olursa-olsun hökuməti yıxmaq daha çox, Azərbaycan müstəqilliyinin düşmənlərinə sərfəlidir.

Fevralın 25-də hökumətin başçısı F.Xoyski səhətini əsas gətirərək, səlahiyyətlərini təhvil verməsi haqqında bəyanatla çıxış etdi. M.Ə.Rəsulzadənin təklifi ilə parlament bu istefanı müzakirəsiz qəbul etdi. F.Xoyski yeni hökumət yaradılanadək icra hökumətinə rəhbərlik etdi. Yeni hökumətin təşkil olunması, namizədliyi İttihad Partiyasından başqa bütün fraksiyalar tərəfindən müdafiə edilən "Müsavat" fraksiyasının üzvü Nəsim bəy Yusifbəyliyə tapşırıldı.

1919-cü il mayın 28-də Azərbaycan nümayəndə heyəti ABŞ prezidenti Vudro Vilsonla görüşə bildi. O, azərbaycanlılara cənubi Qafqaz xalqları konfederasiyası ideyasını müzakirə etməyi məsləhət gördü; Millətlər cəmiyyətinin himayəsinə veriləcək ölkə kimi konfederasiya böyük dövlətlərdən birinin himayəçiliyinə ümid edə bilərdi. İyunun 11-də hökumətin Dövlət Müdafiə Komitəsinin təşkili haqqında qərar verildi. 1919-cü il iyunun 13-də Bakıda zəhmətkeşlərin ingilis qoşunlarının Azərbaycanda saxlanılmasına qarşı yönəlmiş izdihamlı mitinqi oldu. Bir gün sonra, Dövlət Müdafiə Komitəsi tərəfindən Azərbaycan ərazisində hərbi vəziyyət elan edildi. 27 iyunda "Ərazi bütövlüyünün birlikdə qorunması haqqında" Azərbaycan-Gürcüstan müqaviləsinin Parlament tərəfindən təsdiq olundu. Avqustda Azərbaycan Parlamenti tərəfindən Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında qanunun qəbulu oldu. 19 avqustda İngiltərə-İran müqaviləsinə görə İran Azərbaycana olan ərazi iddialarından əl çəkdiyini bəyan etdi və ingilislər Bakını tərk etməyə başladılar. Noyabrın 23-də Tiflisdə Azərbaycan və Ermənistanın tərəflər arasında baş verən bütün münaqişələrə son qoyulmasını və sərhəd məsələlərinin sülh yolu ilə həll edilməsini nəzərdə tutan müqavilənin imzalanması oldu. Dekabrda "Müsavat" partiyasının II qurultayından sonra, Parlament tərəfindən hökumətin yeni tərkibi təsdiq edildi.

1920-ci il

Bakıda Qızıl Ordunun və zəhmətkeşlərin etiraz nümayişi

Sovet Rusiyası tərəfindən təhlükə getdikcə artırdı. Buna görə də 1920-ci il yanvarın 2-də RSFSR xalq xarici işlər komissarı Georgi Çiçerin aqvardiyaçı Anton Denikinordusuna qarşı hərbi ittifaq bağlamaq təkliflə xarici işlər naziri F.Xoyskiyə göndərdiyi nota, Azərbaycanı Rusiyanın daxili münaqişələrə cəlb etmək və bununla da gələcəkdə Azərbaycanı işğal etmək üçün nəzərdə tutulan siyasi manevrədən başqa bir şey deyildi. Çiçerin notasının əsas məqsədini düzgün başa düşən Azərbaycan xarici işlər naziri F.Xoyski, bu təklifi Azərbaycanın Rusiyanın daxili işlərinə müdaxiləsi kimi qiymətləndirərək rədd etdi. F.Xoyski özünün 1920-ci il 14 yanvar tarixli cavab məktubunda məhz bu faktı vurğulayırdı ki, Denikin məsələsi Rusiya dövlətinin daxili işidir və Azərbaycan suveren dövlət kimi başqa suveren dövlətin daxili işlərinə müdaxiləyə yol verə bilməz. Bununla da nazir, müstəqil Azərbaycanın daxili işlərinə qarışmamağı tələb etdi.

Yanvarın 11-də Paris Sülh Konfransında Lord Corc Kerzonun təklifi ilə müttəfiqlərin Ali Şurası aşağıdakı məzmununda qərar qəbul etdi: "Müttəfiq və birləşmiş dövlətlər Azərbaycan və Gürcüstan hökumətlərini de-fakto səviyyəsində birgə tanıyırlar".Az sonra Yaponiya Ali Şuranın 11 yanvar tarixli qərarına qoşuldu. Yanvarın 13-də ABŞ-ın Parisdə səfiri Valles Britaniya və Fransanın Azərbaycan və Gürcüstanın müstəqilliyini de-fakto tanıması və onlara yardım göstərməyə hazırlaşmaları barədə Vaşinqtona məlumat verdi.

Hökumətin siyasətinə qarşı onun bəzi üzvləri də müxalifətçi mövqe tutdular. Əsas mübarizə liberal xəttin tərəfdarı daxili işlər naziri Məmməd həsən Hacinski ilə radikal tədbirlər tərəfdarı xarici işlər naziri F.Xoyski arasında haş verdi. Radikallar qalib gəldilər və 1920-ci il fevralın 18-də Məmməd həsən Hacinski daxili işlər naziri vəzifəsindən getdi və "Müsavat" partiyasını üzvü Mustafa bəy Vəkilov daxili işlər naziri təyin edildi. 1920-ci il martın 23-də Əhməd bəy Pepinov nazir səlahiyyətlərindən əl çəkdi. Bu hadisə, vəziyyəti mürəkkəbləşdirdi. Pepinovun ardınca aprelin 9-da digər sosialist nazir Camo bəy Hacinski də istefa verdi. Sosialistlər fraksiyasının üzvlərinin və İttihad nümayəndələrinin getməsi hökumət böhranını kəskinləşdirdi. Hökumətdə qalan müsavatçılar artıq Nazirlər Kabinetinin süqutunun qarşısını almaq iqtidarında deyildilər. Beləliklə, müstəqillik mövqeyində duran bütün siyasi qüvvələrin səmərəli işbirliyinə bəslənən ümidlər özünü doğrultmadı. Sovet təhlükəsinə qarşı mübarizə üçün ümumi platforma hazırlamaq mümkün olmadı, nəticədə Sovet qoşunlarının Azərbaycan sərhədlərinə yaxınlaşması haqqında alınan ilk xəbərlər hökumətin dağılmasına gətirib çıxartdı.

XI Ordunun ön dəstələri artıq aprelin 27-ə keçən gecə, Bakıdakı kommunistlərin çıxışlarının başlanmasına qədər, planı əvvəlcədən Serqo Orconikidzenin fəal iştirakı ilə Mixail Tuxaçevski və qərargahın rəisi S.A.Puqaçovun rəhbərliyi altında Qafqaz cəbhəsi qərargahı tərəfindən hazırlanmış Bakı əməliyyatına həyata keçirilməsinə başladı. Qafqaz cəbhəsi komandanlığının 490 No-ü 1920-ci il aprel tarixli direktivinə əsasən XI Ordunun komandanı Mixail Karloviç Levandovski aprelin 27-də Azərbaycan sərhəddini keçməli və ən qısa müddətdə Bakı quberniyası ərazisini tutmalı idi.

Bakıda Qızıl Ordu, 1920-ci il may.

Aprelin 27-də saat 1-ə 5 dəqiqə işləmiş, Azərbaycan parlamentinə ultimatum verilməsindən 12 saat əvvəl Anastas Mikoyan, Q.Cəbiyev və Qəzənfər Musabəyovunda olduğu "III Beynəlmiləl" zirehli qatarı Samur körpüsündən keçdi və yol boyu qəflətən yaxalanmış azsaylı və pərakəndə Azərbaycan Ordusu hissələrinin müqavimətini qırmaqla Bakıya hərəkət etdi. İki saatlıq qanlı döyüşlərdən sonra zirehli qatarlar Yalama stansiyasını ələ keçirdilər. Stansiyanı 4 top və 10 pulemyotla Qubapolkunun 2 alayı, süvari divizionu (300-ə qədər qılinc), jandarm dəstəsi (200 nəfərə yaxın) qoruyurdular. Bu döyüşdə Sovet əsgərlərinin 6 nəfəri öldürüldü və 8 nəfəri yaralandı.

Süvari - dağ divizionu (3 top), kürd batalyonunun 2 rotasının (2 top), gücü ilə mühafizə olunan Xudat stansiyası yaxınlığında 1 N-li Azərbaycan zirehli qatarının qırmızı zirehli qatarların irəliləməsini dayandırmaq üçün yeni cəhdi də uğursuzluqla qurtardı. Sovet zirehli qatarlarının hərəkətini gecikdirmək məqsədilə geri çəkilən əsgərlər Xaçmaz stansiyası yaxınlığında körpünü yandırdılar və yol dəyişdiricisini sıradan çıxardılar. Lakin yanğın tezliklə söndürüldü, dəyişdirici düzəldildi və bundan sonra zirehli qatarlar əslində heç bir müqavimətə rast gəlmədən Bakıya hərəkət etdilər. Sonuncu qısamüddətli döyüş Xırdalan və Biləcəri stansiyaları arasında baş verdi və bundan sonra Azərbaycan zirehli qatarı Keşlə, sonra isə Bakı stansiyasından uzaqlaşdı. Aprelin 27-də axşam saat 11-də Biləcəri stansiyası sovet zirehli qatarları tərəfindən tutuldu, səhər saat 4-də isə "III Beynəlmiləl" zirehli qatarı Bakı stansiyasına gəldi. Aprelin 30-da XI Ordunun əsas hissələri şəhərə daxil oldular. Onların irəliləməsi zamanı başda Xəlil Paşa olmaqla yerli əhali içərisində təbliğat aparan və əhalini Qızıl Orduya müqavimət göstərməməyə çağıran türk zabitləri qrupu Sovet qoşunlarına fəal kömək edirdi. Həmin gün 7-ci süvari diviziyasının hissələri Şamaxı və Ağsuya daxil oldular, mayın 1-də isə Azərbaycan hissələrinin müqavimətini aradan qaldıran sovet zirehli qatarları Gəncə stansiyasını ələ keçirdilər.

Mayın 1-də Volqa-Xəzər hərbi donanmasının gəmiləri Bakı limanına daxil oldular. Mayın 3-də və 4-də Lənkəran və Astarayahərbi dəniz desantlar çıxarıldı. Mayın 5-də XI Ordunun süvari dəstələri Qazaxa, mayın 7-də Yevlax rayonlarına daxil oldular. 1920-ci il mayın ortalarında XI Ordu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin, demək olar ki, bütün ərazisini nəzarət altına aldı. Beləliklə, Rusiya müdaxiləsi nəticəsində milli Azərbaycan hökumətinin hakimiyyəti devrildi.

Hökumət və siyasət

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin açılışı

1918-ci il 28 mayda Milli Şura Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin birinci hökumət kabinəsini təşkil etməyi Milli Şuranın üzvü, bitərəf Fətəli xan Xoyskiyə tapşırırdı. Bir saatlıq fasilədən sonra yığılan Milli Şuranın iclasında Fətəli xan Xoyskinin başçılığı ilə Cümhuriyyətin ilk Hökuməti təsdiq edildi. İlk Hökumətdə vəzifələr aşağıdakı kimi bölüşdürülmüşdü: Fətəli xan Xoyski - Nazirlər Şurasının sədri və daxili işlər naziri; Xosrov bəy Sultanov - hərbi nazir; Məmməd həsən Hacinski - xarici işlər naziri; Nəsim bəy Yusifbəyli - maliyyə və xalq maarifi naziri; Xəlil bəy Xasməmmədov - ədliyyə naziri; Məmməd Yusif Cəfərov - ticarət və sənaye naziri; Əkbər ağa Şeyxülislamov - əkinçilik və əmək naziri; Xudadat bəy Məlik-Aslanov - yollar, poçt və teleqraf naziri; Camo bəy Hacinski - dövlət nəzarəti naziri. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin ilk təsis iclası 1918-ci il dekabr ayının 7-də Bakıda Tağıyev qız məktəbində oldu. Azərbaycan parlamentinin qanunvericilik və mərkəzi dövlət orqanlarını formalaşdırmaq, onların səlahiyyətini müəyyən etmək funksiyasından başqa bu və ya digər orqanın hesabatını dinləyib, onlar haqqında müvafiq qərar qəbul etmək, eləcə də ali dövlət nəzarətini həyata keçirmək funksiyaları var idi. Parlament iclaslarının gündəliyindən xeyli hissəsi bu məsələlərə həsr edilmiş və bu barədə xüsusi qərarlar qəbul olunmuşdu.

Azərbaycan Milli Şurası və Hökumətinin həyata keçirmək istədiyi tədbirlərin "həddindən çox demokratik" istiqamətindən narazı qalan Azərbaycan burjuaziyası və mülkədarlarının müəyyən dairələrinin təsiri ilə Nuru paşa Azərbaycan Milli Şurası və Hökumətini şübhə ilə qarşıladı. İyunun 16-da Gəncəyə gələn Azərbaycan Milli Şurasının iyunun 17-də Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin sədrliyi ilə iki iclası keçirildi. Azərbaycan Milli Şurası iyunun 17-də Fətəli xan Xoyskinin sədrliyi ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ikinci hökumət kabinəsinin tərkibini təsdiq etdi. İkinci Hökumətə Fətəli xan Xoyskidən başqa Məmməd Həsən Hacinski, Nəsim bəy Yusifbəyli, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Xəlil bəy Xasməmmədov, Xosrov bəy Sultanov, Xudadət bəy Rəfibəyli, Xudadət bəy Məlik-Aslanov, Ağa Aşurov, Əbdüləli bəy Əmircanov və Musa bəy Rəfiyev daxil oldular. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti Bakıya köçdükdən sonra, 1918-ci il oktyabrın 6-da Fətəli xan Xoyskinin təşkil etdiyi ikinci Hökumətdə dəyişikliklər edildi və vəzifələr aşağıdakı qaydada yenidən bölüşdürüldü. Fətəli xan Xoyski - Nazirlər Şurasının sədri; Behbud xan Cavanşir - daxili işlər naziri vəzifəsi ilə yanaşı ticarət və sənaye naziri vəzifəsini də icra edir; Əlimərdan bəy Topçubaşov - xarici işlər naziri; Məmməd Həsən Hacinski - maliyyə naziri; Nəsim bəy Yusifbəyli - xalq maarifi naziri; Xudadət bəy Məlik-Aslanov - yollar naziri; Xosrov bəy Sultanov - əkinçilik və dövlət əmlakı naziri; Ağa Aşurov - poçt və teleqraf naziri; Xəlil bəy Xasməmmədov - ədliyyə naziri; Xudadət bəy Rəfibəyli - xalq səhiyyəsi naziri; Musa bəy Rəfiyev - himayədarlıq və dini etiqad naziri; İsmayıl xan Ziyadxanov - hərbi işlər üzrə müvəkkil; Əbdüləli bəy Əmircanov - dövlət müfəttişi.

Gəncədə Xalq Cümhuriyyəti binası

Dekabrın 26-da Fətəli xan Xoyski üçüncü hökumət kabinəsinin proqramı və tərkibi barədə Parlamentdə çıxış etdi. Müzakirələrdən sonra Parlament Fətəli xan Xoyski Hökumətinə etimad göstərdi. Hökumətdə Fətəli xan Xoyski Baş nazir portfeli ilə yanaşı xarici işlər naziri vəzifəsini də tutdu. Üçüncü Hökumət kabinəsində Xəlil bəy Xasməmmədov - daxili işlər naziri; İ. Protasov - maliyyə naziri; Xudadət bəy Məlik-Aslanov - yollar naziri; Nəsim bəy Yusifbəyli - maarif və dini etiqad naziri; Aslan bəy Səfikürdski - poçt-teleqraf və əmək naziri; Səməd bəy Mehmandarov - hərbi nazir; Rüstəm xan Xoyski — himayədarlıq naziri; Yevsey Gindes - xalq səhiyyəsi naziri; Mirzə Əsədullayev - ticarət və sənaye naziri; Məmməd Həsən Hacinski - dövlət nəzarəti naziri; Konstantin Lizqar - ərzaq naziri; Xosrov bəy Sultanov - əkinçilik və dövlət əmlakı naziri; Teymur bəy Makinski - ədliyyə naziri vəzifələrini tutdular.

Dördüncü hökumət kabinəsinin təşkili Nəsim bəy Yusifbəyliyə tapşırıldı. 1919-cu il martın 14-də o, yeni yaratdığı kabinənin üzvlərini Parlamentə təqdim etdi. Nəsim bəy Yusifbəyli təşkil etdiyi Hökumətdə Nazirlər Şurasının sədri və daxili işlər naziri vəzifələrini tutdu. Digər vəzifələr aşağıdakı kimi bölündü: Əlağa Həsənov - maliyyə naziri; Ağa Əminov - ticarət və sənaye naziri; Məmməd Yusif Cəfərov - xarici işlər naziri; Xudadət bəy Məlik-Aslanov - yollar naziri; Camo bəy Hacinski - poçt və teleqraf naziri; Səməd bəy Mehmandarov - hərbi nazir; Viktor Klenevski - himayədarlıq naziri; Abram Dastakov - səhiyyə naziri; Rəşid xan Qaplanov - maarif və dini etiqad naziri; Aslan bəy Qardaşov - əkinçilik və dövlət əmlakı naziri; Nəriman bəy Nərimanbəyli - dövlət nəzarəti naziri; Aslan bəy Səfikürdski - ədliyyə və əmək naziri; X. Amaspür - portfelsiz nazir. Sonradan Məmməd Həsən Hacinski daxili işlər naziri olmuşdur.

1919-cı il dekabrın 22-də özünün ikinci, Cümhuriyyətin isə sayca beşinci hökumət kabinetini təşkil edən Nəsim bəy Yusifbəyli həmin Hökumətə 1920-ci il martın axırına qədərbaşçılıq etdi. Nəsim bəy Yusifbəylinin Hökumətində Fətəli xan Xoyski - xarici işlər naziri; Səməd bəy Mehmandarov - hərbi nazir; Məmməd Həsən Hacinski - daxili işlər naziri; Xəlil bəy Xasməmmədov - ədliyyə naziri; Rəşid xan Qaplanov - maliyyə naziri; Həmid bəy Şaxtaxtinski - maarif və dini etiqad naziri; Əhməd bəy Pepinov - əkinçilik və əmək naziri; Xudadat bəy Məlik-Aslanov - yollar naziri (eyni zamanda, müvəqqəti olaraq ticarət, sənaye və ərzaq naziri); Camo bəy Hacinski - poçt və teleqraf naziri; Musa bəy Rəfiyev - səhiyyə və himayədarlıq naziri; Heybətqulu bəy Məmmədbəyov - dövlət nəzarəti naziri vəzifələrini tutdular. 1920-ci il fevralın 18-dən Mustafa bəy Vəkilov daxili işlər naziri və Məmməd Həsən Hacinski — ticarət, sənaye və ərzaq naziri, martın 5-dən isə Nurməmməd Şahsuvarov - maarif və dini etiqad naziri vəzifələrini tutmuşlar.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamenti on bir fraksiyadan və bu üzvlərdən ibarət idi:

I. Müsavat və Bitərəflər fraksiyası

1. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə
2. Həsən bəy Ağayev
3. Nəsim bəy Yusifbəyli
4. Xəlil bəy Xasməmmədov
5. Məmməd Həsən Hacinski
6. Abbasqulu Kazımzadə
7. Musa bəy Rəfiyev
8. Cavad bəy Məlikyevqanov
9. Mehdi bəy Hacinski
10. Mehdi bəy Hacıbababəyov
11. Rəhim bəy Vəkilov
12. Şəfi bəy Rüstəmbəyli
13. Hacı Səlim Axundzadə
14. Mustafa Mahmudov
15. Asəf bəy Şixəlibəyov
16. Abuzər bəy Rzayev
17. Əhməd Həmdi Qaraağzadə
18. Ağa Əminov
19. Nəriman bəy Nərimanbəyli
20. Mirzə Sadiq Axundzadə
21. Müseyib bəy Əxicanov
22. Mustafa ağa Vəkilov
23. Məmmədbağır Şeyxzamanlı
24. Məmmədəli Rəsulzadə
25. Murtuza Axundov
26. Rza bəy Axundov
27. Məmmədrza ağa Vəkilov
28. Cəlil bəy Sultanov
29. Əşrəf bəy Tağıyev
30. Məmməd Yusif Cəfərov
31. Mirzə Əsədullayev
32. Yusif Əhmədzadə
33. Baxış bəy Rüstəmbəyov
34. Fətəli xan Xoyski

35. Ağa bəy Səfərəliyev
36. Əsədulla Əhmədov
37. Ağa Aşurov
38. Qulamhüseyn bəy Kazımbəyov
39. Mir Hidayət bəy Seyidov

II. İttihad fraksiyası

1. Qara bəy Qarabəyov
2. Mir Yaqub Mehdiyev
3. Qazı Əhməd bəy Məmmədov
4. Cəmil Lənbəranski
5. Bəhram bəy Vəzirov
6. Sultan Məcid Qənizadə
7. Həmdulla əfəndi Əfəndizadə
8. Zeynal bəy Vəzirov
9. Heybətqulu Məmmədbəyli
10. Əli bəy Zizikski
11. Qara bəy Əliverdilər
12. Əsəd bəy Əmirov
13. İsgəndər bəy Axundov
14. Ağa bəy Səfərəliyev
15. Yusifəli Əliyev

III. Əhrrar fraksiyası

1. Aslan bəy Qardaşov
2. Hacı Molla Əhməd Nuruzadə
3. Muxtar əfəndi Əfəndizadə
4. Qərib Kərimoğlu
5. Bayram Niyazi Kiçikxanlı
6. Qasımoğlu Hacı Əli
7. Abdulla əfəndi Qabulov
8. Hacı Hüseyn Əfəndiyev

IV. Sosialistlər fraksiyası

1. Səməd ağa Ağamalıoğlu
2. Əliheydər Qarayev
3. Qasım bəy Camalbəyov
4. Hacı Kərim Sanılı
5. Əhməd bəy Pepinov
6. Camo bəy Hacinski
7. Rza bəy Qaraşarlı
8. Aslan bəy Səfikürdski
9. İbrahim Əbilov
10. Bağır Rzayev
11. Vladislav Bakradze
12. Əkbər ağa Şeyxülislamov
13. İbrahim İsmayilzadə
14. Abbas bəy Atamalibəyov

V. Bitərəflər

1. Bəhram bəy Axundov
2. Behbud xan Cavanşir
3. Əbdüləli bəy Əmircanov
4. Əhməd bəy Ağayev

VI. Müstəqillər

1. Əlimərdan bəy Topçubaşov
2. Səməd bəy Mehmandarov
3. Xudadad bəy Məlikaslanov
4. Baba bəy Qəbulzadə

VII. Sol müstəqil

1. Abdulla bəy Əfəndizadə

VIII. Slavyan – Rus İttifaqı fraksiyası

1. Viktor Klanevski
2. Vasili Kravçenko
3. Serqey Remizov
4. Fyodor Kotilevski
5. M.N Vinqradov

IX. Milli azlıqlar fraksiyası

1. Lorens Kun
2. Moisey Quxman
3. Stanislav Vonsoviç
4. Vasil Kujim
5. Vladimir Ollonqren
6. Nikolay Mixaylov
7. ?. Dubrovski

X. Erməni fraksiyası

1. Arşak Paronyan
2. Yervan Taqionosov
3. İsak Xocayev
4. Stepan Taqionosov
5. Georgi Şahnazarov

XI. Daşnaksütyun fraksiyası

1. Arşak Malxazyan
2. Xoren Amaspür
3. Poqos Çubaryan
4. Abqar Papyan
5. Aleksandr Ter-Azaryan
6. Bogdan Balayans
7. İ. Papyan

Parlamentdə fəaliyyət göstərən fraksiya və qruplar arasında ən iri və aparıcı fraksiya milli mənafelərin daşıyıcısı olan Müsavatfraksiyası idi. Bu fraksiya, demokratik bitərəflər qrupu ilə birlikdə, Parlamentin və Hökumətin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir, milli mənafə ilə bağlı bütün qanun və qərarların qəbul edilməsində həlledici rol oynayırdı. Parlamentdə ikinci iri fraksiya İttihad fraksiyasına məxsus idi. Bu fraksiya 1919-cu ilin dekabrına qədər milli-demokratik cərəyana qarşı müxalifətdə olmuş və Hökumətlərin təşkilində iştirak etməmişdir. Parlamentdə ifrat solçu mövqedən çıxış edən fraksiyalardan biri də sosialistlər bloku idi. Onlar Azərbaycanın Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikasının birləşdirilməsini, yalnız Qırmızı ordunun Azərbaycana əsl azadlıq gətirə biləcəyini, iqtisadi və sosial islahatların yalnız sosializm quruluşu şəraitində mümkün olacağını təbliğ edirdilər. Bu blok Şimali Azərbaycanı yenidən işğal etməyi qarşısına məqsəd qoymuş bolşeviklərin əlaltısı rolunu oynayırdı. Ermənilər Parlamentdə iki fraksiya ilə təmsil olunsalar da, əslində bir mövqedən çıxış edir və ermənilərin Azərbaycana qarşı ərazi iddialarına haqq qazandırmaq üçün bütün imkanlardan istifadə edirdilər. Sovet işğalı reallaşdıqda erməni fraksiyaları bolşeviklərin tərəfinə keçirdilər.

Parlamentin 17 aylıq fəaliyyəti dövründə 145 iclası keçirilmişdir. Yetərsay olmadığı üçün icaslardan 15-i baş tutmamışdır. Qalan 130 iclasdan ikisi tarixi (Azərbaycanın istiqlalının və Bakının azad olunmasının 1-ci ildönümləri münasibətilə 1919-cu il 28 may və 15 sentyabr tarixli iclasları); dördü təntənəli (rus inqilabının 2-ci və 3-cü ildönümləri münasibətilə 1919 və 1920-ci il martın 12-də, Azərbaycanın Gürcüstanla hərbi əməkdaşlıq müqaviləsinə həsr olunmuş 1919-cu il 27 iyun və Paris sülh konfransı tərəfindən Azərbaycanın müstəqilliyinin de-fakto tanınması münasibətilə 1920-ci il 14 yanvar iclasları); ikisi isə fəvqəladə iclaslar (Ermənistanın Gürcüstana müharibə elan etməsi ilə əlaqədar 1918-ci il 20 dekabr tarixli və Azərbaycanla Gürcüstan arasında iqtisadi əməkdaşlıq haqqında müqavilələrin təsdiqi münasibətilə 1920-ci il 17 mart tarixli) olmuşdur. Qalan icaslarda ölkənin daxili və xarici siyasəti, iqtisadiyyat və maliyyə vəziyyəti, qanunvericilik aktlarının müzakirəsi və qəbulu, ordu quruculuğu və s. məsələlər müzakirə olunmuşdur. Müzakirəyə çıxarılan qanun layihələri, bir qayda olaraq, yalnız üçüncü oxunuşdan sonra qəbul edilirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin fəaliyyəti dövründə müzakirəyə 270-dən çox qanun layihəsi çıxarılmış, onlardan təxminən 230-u qəbul edilmişdir. Parlamentin fəaliyyəti onun Nizamnaməsi rolunu oynayan "Azərbaycan Parlamentinin nakazı (təlimatı)" ilə tənzimlənirdi.

Parlamentdə 11 komissiya fəaliyyət göstərirdi: maliyyə-büdcə komissiyası; qanunvericilik təklifləri komissiyası; Müəssislər Məclisinə seçkilər keçirmək üzrə mərkəzi komissiya; mandat komissiyası; hərbi komissiya; aqrar məsələlər komissiyası; sorğular üzrə komissiya; təsərrüfat-sərəncamverici komissiya; ölkənin məhsuldar qüvvələrindən istifadə üzərində nəzarət komissiyası; redaksiya komissiyası və fəhlə məsələləri üzrə komissiya.

Xarici siyasət

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Birinci Dünya Müharibəsinin başa çatması ilə müşayiət edilən gərgin diplomatik mübarizə şəraitində yarandı və fəaliyyət göstərdi. Siyasi məzmununda Azərbaycan ideyasını dünyaya təqdim edənlər 1920-ci ildə diplomatik baxımdan bu ideyanın Versal Ali Şurası tərəfindən beynəlxalq təsdiqlənməsinə nail oldular. Məhz belə bir şəraitdə Azərbaycanın müstəqilliyinin 1920-ci ildə Versal Ali Şurası tərəfindən de-fakto tanınması 1919-cu ilin payızından etibarən dəyişən siyasi vəziyyətlə yanaşı, Azərbaycan diplomatiyasının mühüm uğuru, onun Paris Sülh Konfransındakı say etibarı ilə kiçik olan heyətinin böyük qələbəsi idi. Lakin Birinci Dünya Müharibəsindən sonra formalaşan yeni geosiyasi proseslər Azərbaycan millətinin bu tarixi nailiyyətdən yetərinə faydalanmasına imkan vermədi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1920-ci ilin aprelində ölkə daxilində gedən siyasi proseslərin, məhəlli ziddiyyətlərin nəticəsi kimi deyil, dünya siyasətində baş verən mürəkkəb diplomatik çəkişmələrin nəticəsi kimi süqut etdi.

Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və suverenliyinin təmin edilməsi Xalq Cümhuriyyəti diplomatiyasının çıxış nöqtəsini təşkil etmişdir. Bu baxımdan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, onun diplomatiyasının ən mühüm xidmətlərindən biri Cənubi Qafqazda azərbaycanlıların milli hüduqlarının müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin devrilməsindən sonra xarici ölkələrə mühacirət etmiş cümhuriyyət xadimləri, ayrı-ayrı ziyalıların dünyanın müxtəlif ölkələrində nəşr etdirdikləri əsərlər 1918-1920-ci illərdə həyata keçirilmiş Azərbaycan diplomatiyasının bir sıra qaranlıq səhifələrini aydınlaşdırmağa imkan verir.

Xarici ölkələrin AXC-də yerləşən nümayəndəlikləri

Ukrayna nümayəndəliyinin binası və Mirzəbəyov qardaşlarının malikanəsində yerləşən Ukrayna Milli Şurası. İstiqlaliyyət, 8

Ölkə	Nümayəndənin adı	Ünvan
ABŞ	Konsul Randolf	Krasnovodskaya küçəsi, 8
Belçika	Konsul Ayvazov	Qorçakovskaya küçəsi, 19
Böyük Britaniya	Vitse-konsul Qevelke	Kladbişenskaya küçəsi, 11.
Danimarka	E.F. Bisrinq	Birjevaya küçəsi, 32. <i>Elektriçeskaya Sila</i> şirkətinin binası
Ermənistan	Diplomatik nümayəndə Q.A. Bekzadyan	28 May küçəsi, 5

Finlandiya	Konsul Veqelius	Balaxanı ərazisi. Nobel qardaşlarının ofisi
Fransa	Konsul Emelyanov	Vodovoznaya küçəsi
Gürcüstan	Diplomatik nümayəndə N.S. Alışbey	Politseyskaya küçəsi, 20
İran	Konsul Saad-Ül Vəzirov	Qubernskaya küçəsi,
İsveç	Konsul R.K. Vander-Plouq	Qubernskaya küçəsi
İsveçrə	Konsul Klatü	Birjevaya küçəsi, 14
İtaliya	Konsul Enriko Ensom	Molokanskaya küçəsi, 35.
Litva	Konsul Vintsas Kreve-Mitskeviçyus	Pozenovskaya küçəsi, 15
Polşa	Konsul S. Rılski	Politseyskaya küçəsi, 15
Ukrayna	Konsul Qolovan	İstiqlaliyyət küçəsi, 8. Mirzəbəyov qardaşlarının evi
Yunanıstan	Konsul Kussis	Qoqolevskaya küçəsi

Ordusu

Qafqaz İslam Ordusunun əsgərləri Bakı döyüşündə

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin təşkilinə Cümhuriyyətin elan edildiyi gündən başlanmışdı. Yeni yaradılacaq ordunun əsasını *Müsəlman korpusu* təşkil edirdi. Ordu quruculuğuna rəhbərlik üçün ilk Hökumət kabinetinin tərkibində Hərbi Nazirlik də nəzərdə tutulmuş və Xosrov bəy Sultanov hərbi nazir təsdiq edilmişdi. Lakin bu kabinetin buraxılması ilə hərbi nazir vəzifəsi də ləğv edilmiş və Azərbaycanda ordu quruculuğu prosesinə rəhbərlik Hökumətin qərarı ilə Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru Paşaya həvalə olunmuşdu. Hökumət strukturunda isə Qafqaz İslam Ordusu komandanlığı ilə əlaqələri nizamlayacaq hərbi işlər üzrə baş müvəkkil vəzifəsi təsis olunmuş və İsmayıl xan Ziyadxanov bu vəzifəyə təsdiq edilmişdi. Azərbaycan Hökumətinin 1918-ci il 3 iyul tarixli qərarı ilə 19 yaşlı tamam olmuş vətəndaşlar hərbi çağırışın yerinə yetirilməsinə cəlb olunurdular. 1918-ci il iyunun 26-da Hökumətin qərarı ilə *Müsəlman korpusu* *Əlahiddə Azərbaycan korpusu* adlandırıldı və onun ştat cədvəlində qismən dəyişiklik edildi. General-leytenant Əliağa Şıxlinski korpusun komandiri kimi vəzifəsini yenə də davam etdirdi.

1920-ci il bolşevik işğalı ərəfəsində Azərbaycan ordusunun əsas döyüş hissələri və birləşmələri aşağıdakılar idi: 8 alaydan ibarət iki piyada diviziyası, 3 alaydan ibarət süvari diviziyası və iki topçu briqadası. Bunlardan başqa, ordunun bir sıra yardımçı hissə, bölmə və müəssisələri də var idi. Hər bir piyada alayı 3 tabordan, hər bir tabor isə dörd piyada bölüyündən və bir pulemyot bölüyündən təşkil edilmişdi. Hər pulemyot bölüyünün tərkibində 8 pulemyot var idi. Bundan başqa, hər alayda bir süvari kəşfiyyat bölüyü, bir piyada kəşfiyyat bölüyü, bir istehkam bölüyü, bir rabitə-telefon bölüyü və bir qeyri-nizami bölük var idi. Alayların ştat tərkibi onların hamısında eyni deyildi. Süvari alayları üç süvari bölüyündən, pulemyot bölüyündən, təlim və rabitə komandalarından ibarət idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti obyektiv çətinliklər üzündən hərbi-dəniz qüvvələrinin təşkilinə 1919-cu ilin sonlarında başladı. 1918-ci ilin sentyabrında Bakının Sentrokaspi diktaturası və ingilis müdaxiləçilərindən təmizlənməsi ərəfəsində buradakı əsas hərbi gəmiləri -"Qars", "Ərdəhan" və "Astrabad" Petrovsk-Porta aparılmışdı. 1918-ci ilin noyabrında Bakını zəbt edən ingilis hərbi qüvvələri adları çəkilən gəmiləri geri qaytarsa da, onları Azərbaycan Hökumətinə verməmiş, öz nəzarətində saxlamışdı. Cümhuriyyət Hökuməti bir neçə dəfə həmin gəmilərin Azərbaycana qaytarılması barədə vəsatət qaldırmışdı. Belə ki, xarici işlər naziri Məmməd Yusif Cəfərov 1919-cu il avqustun 4-də Bakıdakı müttəfiq qoşunlarının komandanı, ingilis generalı D.Şatelvorta müraciət edərək, paytaxtın və dəniz sərhədlərinin mühafizəsi, dövlətin ərazi bütövlüyünün qorunması üçün bir neçə hərbi gəmisinin Azərbaycana verilməsini xahiş etmişdi. Xəzərdəki hərbi-dəniz qüvvələrinin əsas hissəsi Denikin tabeliyində olsa da, silahları sökülmüş bəzi hərbi gəmiləri, o cümlədən "Qars", "Ərdəğan" və "Astrabad" 1919-cu il sentyabrın əvvəllərində Azərbaycan Hökumətinin sərəncamına keçmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti donanmasına daxil olan Ərdəhan kanoner qayığı

1919-cu il oktyabrın 1-də "Astrabad" hərbi gəmisinin heyəti təsdiq edildi. Gəminin kapitanı vəzifəsinə azərbaycanlı mütəxəssis Kitabçızadə təyin edildi. "Ərdəğan" gəmisinin komandiri vəzifəsi isə kapitan Həsən Çilingərzadəyə tapşırıldı. Dekabrın 5-də "Qars" və "Ərdəğan" gəmiləri heyətlərinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün xüsusi komissiya yaradıldı. 1920-ci ilin əvvəllərində hərbi dəniz qüvvələrinin tərkibində 8 ədəd 75 mm-lik və 100 mm-lik toplarla təchiz edilmiş "Qars" və "Ərdəğan" hərbi gəmiləri, "Astrabad", "Göytəpə", "Araz", "Nargin" köməkçi gəmiləri, "Orion" nəqliyyat gəmisi, silahlarla təchiz edilmiş "Puşkin" buxar gəmisi və bir neçə kater var idi. 1920-ci ildə xaricdən saatda ən azı 23 dəniz mili sürətilə hərəkət edən 6 ədəd katerin, 47 mm-lik və ya 57 mm-lik topla, 2 ədəd mina qurğusu ilə silahlanmış 12 ədəd katerin, həmçinin sualtı qayıqlarla döyüş üçün nəzərdə tutulmuş, iki topla təchiz edilmiş, saatda 26-36 dəniz mili sürətilə hərəkət edən katerin alınması planlaşdırılmışdı. Düşmən gəmilərinin dənizdən hücumlarının qarşısının alınması üçün mina düzen gəminin, çox da böyük olmayan 6 ədəd sualtı gəminin, mövcud hərbi gəmilərinin döyüş imkanlarını artırmaq üçün müxtəlif çaplı 92 ədəd topun alınması da nəzərdə tutulmuşdu. Lakin Bakı əməliyyatı bu planların həyata keçirilməsinə imkan vermədi.

Hərbi-hava qüvvələrinin təşkilinin zəruriliyini nəzər alaraq, hərbi nazirlik bu işə ən əvvəl müvafiq kadrlar hazırlanmasından başladı. Hərbi nazir Səməd bəy Mehmandarov 1919-cu il yanvarın 22-də Azərbaycanın Gürcüstandakı nümayəndəsi Məmməd Yusif Cəfərova məktubla

müraciət edərək, azərbaycanlıların Tiflisdəki Aviasiya məktəbinə göndərilməsinin mümkünlüyünü öyrənməsini xahiş etdi. Azərbaycan-Gürcüstan hərbi əməkdaşlıq müqaviləsi (1919) bağlandıqdan sonra Azərbaycandan bir qrup əsgər və zabit Gürcüstana ezam olundu. Onlardan 9 nəfəri hərbi təyyarəçi peşəsinə yiyələnməli idi. Kapitan Firidun Mirzə Qacar, praporşiklər Əlihüseyn Dadaşov, Teymur Mustafayev, Gəncinski, Həsənzadə və Qaraşarov həmin zabitlərdən idi. Milli ordunun hərbi-hava strukturunun formalaşdırılmasından əvvəl onun rəhbərliyi müəyyənləşdirildi. Hərbi nazirin 1919-cu il 19 avqust tarixli əmri ilə podporuçik Teymur xan Əfşar Aviasiya dəstəsinin rəis müavini təyin edildi. Dəstə birbaşa Baş ərkani-hərbə tabe idi. 1919-cu il sentyabrın 14-də Aviasiya dəstəsinin ştatı təsdiq olundu. Ştatda 5 zabit, 4 məmur, 54 nizami əsgər və 4 qeyri-nizami əsgər var idi.

Milli kadrlara olan ehtiyacın ödənilməsi üçün hərbi nazirlik 1920-ci ildə Azərbaycanda hərbi təyyarəçilər məktəbi açmağı qərara aldı. Hərbi nazir Səməd bəy Mehmandarov 1919-cu il noyabrın 27-də xarici işlər nazirliyinə məktub yazaraq, Aviasiya məktəbində tədrisin təşkili üçün İngiltərədən və İtaliyadan təcrübəli mütəxəssislərin dəvət olunması imkanlarının öyrənilməsinə xahiş etdi. Lakin 1920-ci ilin əvvəlindən hərbi şəraitin mürəkkəbləşməsi və Aprel işğalı (1920) hərbi-hava qüvvələrinin möhkəmləndirilməsi sahəsindəki işləri yarımçıq qoydu.

Xronologiya

1917, 27 fevral	Rusiyada Fevral demokratik inqilabının baş verməsi
1917, 3 mart	Yelizavetpolda Türk Ədəmi-Mərkəziyyət Partiyasının təşkili
1917, 3 mart	Cənubi Qafqazda mülki hakimiyyətin yeni yaradılmış Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsinə - OZAKOM-a verilməsi
1917, 5 mart	Bakı şəhəri ictimai təşkilatlarının İcraiyyə Komitəsinin təşkili
1917, 6 mart 7-nə keçən gecə	Bakı əsgər, fəhlə və zabit deputatları Sovetlərinin təşkili
1917, 9 mart	Müvəqqəti hökumət tərəfindən Qafqaz canişinliyinin ləğvi və Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsinin təşkili
1917, 10 mart	RSDFP-nin Birləşmiş Müvəqqəti Komitəsinin təşkili
1917, 27 mart	Müsəlman ictimai təşkilatları Şurası və onun Müvəqqəti Komitəsinin təşkili
1917, 15-20 aprel	Bakıda Qafqaz müsəlmanları qurultayının keçirilməsi

1917, 1-8 may	Moskvada I Ümumrusiya müsəlman qurultayının keçirilməsi
1917, 20 iyun	"Müsavat" və "Türk Ədəmi-Mərkəziyyət" Partiyalarının Türk Ədəmi-Mərkəziyyət "Müsavat" Partiyası adı altında birləşməsi
1917, 22 oktyabr	Bakı fəhlə və hərbi deputatları Sovetinə seçkilər keçirilməsi
1917, 25-31 oktyabr	Türk Ədəmi-Mərkəziyyət "Müsavat" partiyasının I qurultayı
1917, 25 oktyabr	Petroqradda bolşevik çevrilişinin baş verməsi
1917, 27 oktyabr	Bakı fəhlə və əsgər deputatları Sovetinin hakimiyyət məsələsinə həsr edilmiş fövqəladə iclası
1917, 31 oktyabr	Bakı fəhlə və hərbi deputatları Sovetinin yeganə qanunverici, inqilabi və yerli orqan elan edilməsi
1917, 2 noyabr	Bolşeviklərin Bakı Soveti İcraiyyə Komitəsi rəhbərliyini ələ keçirmələri
1917, 15 noyabr	Zaqafqaziya Komissarlığının təşkili
1917, 22 noyabr	Bakı şəhəri ictimai təşkilatlarının İcraiyyə Komitəsinin ləğv edilməsi
1917, 26 noyabr	Azərbaycanda və bütün Cənubi Qafqazda Ümumrusiya Müəssislər Məclisinə seçkilər keçirilməsi
1917, 5 dekabr	Osmanlı ordusu ilə Qafqaz cəbhəsi komandanlığı arasında Ərzincanda barışıq imzalanması
1917, 12-13 dekabr	Bakı fəhlə və hərbi deputatları Sovetinə seçkilərin keçirilməsi
1917, 17 dekabr	Zaqafqaziya Komissarlığı tərəfindən "Torpaq haqqında dekretin qəbulu
1917, 18 dekabr	V. İ. Lenin tərəfindən Stepan Şaumyanın Qafqazın

	Fövqəladə komissarı təyin edilməsi
1918, yanvar	"Rusiyada müsəlmanlıq" partiyası ilə Gəncədəki "İttihad cəmiyyəti"nin qovuşması nəticəsində vahid "İttihadi-İslam Rusiyada müsəlmanlıq" Partiyası yaradılması
1918, 5 yanvar	Ümumrusiya Müəssislər Məclisinin dağıdılması
1918, 7-9 yanvar	Qafqaz cəbhəsindən çıxarılan Rusiya ordusu hissələri ilə Zaqafqaziya hərbi hissələri arasında Şamxor (Şəmkir) və Dəllər stansiyasında toqquşma
1918, 23 fevral	Zaqafqaziya Seyminin açılması, Gegeçkorinin başçılığı ilə Zaqafqaziya hökumətinin təşkili
1918, 7 mart	Zaqafqaziya Seymi tərəfindən aqrar qanunun qəbulu
1918, 14-20 mart	Zaqafqaziya Seymi və Türkiyə arasında Trabzon konfransının keçirilməsi
1918, mart-aprel	Bolşevik-daşnak qüvvələri tərəfindən azərbaycanlıların soyqırımı
1918, martın ortaları	Cavad qəzası, Astara nahiyəsində azərbaycanlıların soyqırımı
1918, 27-29 mart	Şamaxı qəzasında azərbaycanlıların soyqırımı
1918, 30 mart - 1 aprel	Bakı şəhərində azərbaycanlıların soyqırımı
1918, 10 aprel	Bakı Soveti qoşunlarının Qotsinskinin dəstəsini Xırdalanda məğlub etməsi
1918, 13 aprel	Zaqafqaziya Seymi tərəfindən Türkiyəyə müharibə elan edilməsi
1918, 22 aprel	Zaqafqaziya Seymi tərəfindən Zaqafqaziya müstəqilliyinin elan edilməsi
1918, 25 aprel	Bakı Soveti Xalq Komissarları Şurasının təşkili

1918, 26 aprel	Zaqafqaziya Seymi tərəfindən Çxenkelinin başçılığı ilə yeni Zaqafqaziya hökumətinin təsdiqi
1918, 30 aprel	Bakı şəhər Dumasının İnqilabi Müdafiə Komitəsi tərəfindən ləğvi
1918, 1 may	Qubanın Bakı Soveti qoşunları tərəfindən tutulması
1918, 11 may	Batum sülh konfransı
1918, 26 may	Bakı qəzası kənd deputatları sovetlərinin qurultayı
1918, 26 may	Zaqafqaziya Seyminin son iclası
1918, 27 may	Azərbaycan Milli Şurasının təşkili
1918, 28 may	Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan edilməsi Azərbaycanın istiqlaliyyəti haqqında Aktın (Əqdname) qəbul edilməsi
1918, 28 may - 17 iyun	Fətəli xan Xoyskinin başçılığı altında I hökumət kabinetinin fəaliyyət dövrü
1918, 4 iyun	Batumda Azərbaycan və Osmanlı hökumətləri arasında Sülh və Dostluq müqaviləsinin imzalanması
1918, 5 iyun	Türk ordusunun Yelizavetpola (Gəncəyə) daxil olması
1918, 16 iyun	Azərbaycan Cümhuriyyəti Milli Şurasının və hökumətinin Tiflisdən Gəncəyə köçməsi
1918, 17 iyun	Milli Şuranın buraxılması
1918, 17 iyun- 7 dekabr	Fətəli xan Xoyskinin başçılığı altında II hökumət kabinetinin fəaliyyət dövrü
1918, 23 iyun	Azərbaycanda hərbi vəziyyətin elan edilməsi
1918, 26 iyun	Müsəlman korpusunun Azərbaycan korpusuna çevrilməsi haqqında Azərbaycan hökumətinin qərar qəbul etməsi. Azərbaycan Milli Ordusunun yaradılması

1918, 26 iyun	Zaqatala quberniyasının yaradılması
1918, 27 iyun	Qafqaz İslam Ordusunun Göyçay yaxınlığında Bakı Soveti qoşunları üzərində qələbəsi
1918, 27 iyun	Azərbaycan (türk) dilinin Azərbaycan Cümhuriyyətinin dövlət dili elan edilməsi
1918, 10 iyul	Qafqaz İslam Ordusunun Kürdəmir və Şamaxını azad etməsi
1918, 11 iyul	Azərbaycan hökumətinin ümumi səfərbərlik haqqında qərar qəbul etməsi
1918, 25 iyul	Bakı Soveti tərəfindən ingilislərin Bakıya dəvət edilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsi
1918, 30 iyul	Çar Rusiyasının istilasından sonra Yelizavetpol adlandırılmış Gəncə şəhərinin tarixi adının bərpa edilməsi
1918, 31 iyul	Bakı Xalq Komissarları Şurasının süqutu
1918, 1 avqust	Sentrokaspi Diktaturası və Fəhlə, Əsgər Deputatları Sovetinin Müvəqqəti İcraiyyə Komitəsinin birgə hökumətinin təşkili
1918, 4 avqust	İlk ingilis qoşun dəstəsinin Bakıya gəlməsi
1918, 28 avqust	Azərbaycan dilinin tədris edilməsi haqqında Nazirlər Şurasının qərarı
1918, 4 sentyabr	İngilis qoşunlarının Bakını tərk etməsi
1918, 15 sentyabr	Qafqaz İslam Ordusunun Bakı şəhərini azad etməsi
1918, 17 sentyabr	Azərbaycan hökumətinin Bakıda fəaliyyətə başlaması
1918, 5 oktyabr	Azərbaycan hökumətinin neft sənayesinin dövlətsizləşdirilməsi haqqında qərarı
1918, 18 oktyabr	Bakı şəhərində "Türk Ocağı" cəmiyyətinin yaranması

1918, 30 oktyabr	Türkiyə və Antanta ölkələri arasında Mudros sülh müqaviləsinin imzalanması
1918, 1 noyabr	Hərbi Nazirliyin təsis edilməsi
1918, 9 noyabr	Azərbaycan Cümhuriyyətinin Dövlət Bayrağı haqqında qanunun qəbul edilməsi
1918, 16 noyabr	Azərbaycan Milli Şurasının bərpası; Qori seminariyasının Azərbaycan bölməsinin Qazaxa köçürülməsi
1918, 17 noyabr	Cənubi Qafqazda müttəfiq qoşunlarının baş komandanı general Tomsonun başçılıq etdiyi ingilis qoşunlarının Mudros müqaviləsinə əsasən Azərbaycana daxil olması
1918, 20 noyabr	Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamenti haqqında qanunun qəbulu
1918, 29 noyabr	Xəzər donanması ticarət gəmilərinin ingilis komandanlığının ixtiyarına keçməsi. "İngilis dəniz nəqliyyatı"nın yaranması
1918, 7 dekabr	Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin açılışı
1918, 15 dekabr	Bakı Fəhlə Konfransı təşkilatının bərpası
1918, 24-26 dekabr	Bakı Fəhlə Konfransının başçılığı ilə ümumi tətillər keçirilməsi
1918, 26 dekabr	Fətəlim xan Xoyskinin başçılığı ilə III hökumət kabinetinin təşkili; Gürcüstan və Azərbaycan arasında tranzit müqaviləsinin bağlanması
1918, 28 dekabr	Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin tanınması haqqında Bakı general-qubernatoru Tomsonun deklarasiyası
1919, 15 yanvar	Qarabağ general-qubernatorluğunun yaradılması; Azərbaycan Cümhuriyyəti Silahlı Qüvvələri Baş Qərargahının təşkili
1919, 4 fevral	Parlamentin aqrar komissiyasının təşkili

1919, 6 fevral	"İttihad"ın lideri Qara bəy Qarabəyovun hökumətə etimadsızlıq votumu ilə çıxışı
1919, 25 fevral	Fətəli xan Xoyskinin III hökumət kabinetinin istefası
1919, 19 mart	Fəhlə məsələsi üzrə xüsusi müşavirə haqqında qanunun parlament tərəfindən təsdiqi
1919, 5 aprel	Hərbi Nazirliyin Bakıya köçürülməsi
1919, 14 aprel	Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin Nəsim bəy Yusifbəyli başda olmaqla IV hökumət kabinetini təsdiq etməsi
1919, 24 aprel	Cənubi Qafqazda müttəfiq qoşunlarının baş komandanı general Tomsonun general Şatervortla əvəz edilməsi
1919, 6-13 may	Bakı Fəhlə Konfransının keçirdiyi ümumi tətillər
1919, 28 may	Azərbaycan nümayəndə heyətinin Paris Sülh Konfransında ABŞ prezidenti Vudro Vilsonla görüşü
1919, 29 may	Cənubi Qafqaz respublikalarının Tiflis konfransının keçirilməsi
1919, 31 may	Arbitraj orqanının yaradılması haqqında hökumətin qərar qəbul etməsi
1919, 11 iyun	Hökumətin Dövlət Müdafiə Komitəsinin təşkili haqqında qərar qəbul etməsi
1919, 11 iyun	Cənubi Qafqaz Respublikaları ilə Könüllü Ordu arasında demarkasiya xəttinin müəyyən edilməsi
1919, 11 iyun	Dövlət Müdafiə Komitəsi tərəfindən Azərbaycan Cümhuriyyəti ərazisində hərbi vəziyyət elan edilməsi
1919, 13 iyun	Paris Sülh Konfransında Kolçakın Rusiya ərazisində ali hakimiyyətinin tanınması haqqında sənədin qəbul edilməsi. Azərbaycan, Gürcüstan, Şimali Qafqaz, Belorusiya, Ukrayna, Estoniya və Latviya nümayəndələrinin buna etiraz etməsi

1919, 13 iyun	İngilislərə qarşı Bakıda nümayişlərin keçirilməsi
1919, 16 iyun	Azərbaycan-Gürcüstan arasında hərbi müdafiə Aktının imzalanması
1919, 27 iyun	Ərazi bütövlüyünü birgə qorumaq haqqında Azərbaycan-Gürcüstan müqaviləsini Parlamentin təsdiq etməsi
1919, 6 avqust	General Tomsonun Xəzər hərbi donanmasını Denikinin Könüllülər ordusuna vermək barədə sərəncam imzalaması
1919, 11 avqust	Cümhuriyyət Parlamentinin Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında qanunu qəbul etməsi
1919, 19 avqust	İngiltərə-İran müqaviləsinə görə, İranın Azərbaycana olan ərazi iddialarından əl çəkdiyini bəyan etməsi
1919, 24 avqust	İngilislərin Bakını tərk etməyə başlamaları
1919, 28 avqust	Azərbaycan Dövlət Bankının yaradılması haqqında qanun qəbul edilməsi
1919, 1 sentyabr	Bakı Dövlət Universitetinin açılması haqqında qanun qəbul edilməsi
1919, 13 sentyabr	Baş nazir Nəsim bəy Yusifbəylinin IV hökumətin sədri vəzifəsindən istefası
1919, 25 sentyabr	Qazax qəzası kəndlilərinin I qurultayının açılışı
1919, 23 oktyabr	Müttəfiqlər ordusu Ali Baş komandanı Vilyam Haskelin "Naxçıvan general-qubernatorluğu yaradılması və Edmund D.Deklinin ona general-qubernator təyin edilməsi haqqında" əmr verməsi
1919, 25 oktyabr	Azərbaycan Dövlət Bankının açılışı
1919, 23 noyabr	Tiflisdə Azərbaycan və Ermənistan tərəfləri arasında baş verən bütün münaqişələrə son qoyulmasını və sərhəd məsələsinin sülh yolu ilə həll edilməsini nəzərdə tutan müqavilənin imzalanması

1919, 2-11 dekabr	Türk Ədəmi-Mərkəziyyət "Müsavat" Partiyasının II qurultayı
1919, 22 dekabr	Parlamentin Nəsim bəy Yusifbəylinin başçılığı ilə V hökumət kabineti tərkibini təsdiq etməsi
1920, 2 yanvar	Sovet Rusiyasının Denikinə qarşı birgə mübarizə aparmaq təklifi haqqında Azərbaycan Cümhuriyyətinə birinci dəfə nota verməsi
1920, 11 yanvar	Azərbaycanın müstəqilliyini Paris Sülh Konfransında Antanta Ali Şurasının de-fakto tanıması
1920, 14 yanvar	Fətəli xan Xoyskinin Rusiyanın Denikinlə mübarizəsinin onun daxili işi olması haqqında Q. Çiçerinə cavab notası verməsi
1920, yanvar	Paris Sülh Konfransının Azərbaycan Cümhuriyyətinə kömək göstərilməsi haqqında qərar qəbul etməsi
1920, 23 yanvar	Azərbaycan hökumətinə ikinci notanın verilməsi
1920, 11-12 fevral	Fətəli xan Xoyskinin Q. Çiçerinə Azərbaycanın suverenliyinin tanınması haqqında cavab notası
1920, 18 fevral	M. Hacınskinin daxili işlər naziri vəzifəsindən istefa verməsi
1920, 20 mart	Azərbaycan-İran müqaviləsinin bağlanması. Bu müqaviləyə əsasən Azərbaycanın İran tərəfindən de-yure tanınması
1920, 23 mart	Əkin və əkinçilik naziri Əhməd Cövdət Pepinovun istefa verməsi
1920, 23 mart	Azərbaycan və Gürcüstan arasında ticarət müqaviləsinin imzalanması
1920, 9 aprel	Poçt və teleqraf naziri sosialist C. Hacınskinin istefa verməsi
1920, 15 aprel	A. Qardaşovun "Əhrrar" Partiyasının hökumət kabinetindən çıxması; Fətəli xan Xoyskinin Q. Çiçerinə

	Rusiya qoşun hissələrinin Azərbaycan sərhədlərində cəmləşməsi ilə bağlı Azərbaycan dövlətinin narahatlığını ifadə edən notası
1920, 27 aprel	XI Qızıl Ordunun Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ərazisinə daxil olması
1920, 27 aprel	Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamenti tərəfindən Azərbaycan İnqilab Komitəsinin hakimiyyəti ona təhvil verməsi haqqında ultimatumunu qəbul etməsi
1920, 28 aprel	Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu. Sovet hakimiyyətinin qurulması

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti haqqında görkəmli şəxsiyyətlərdən sitatlar

- ❖ Əsrin sonunda öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası Xalq Cümhuriyyətinin varisi olaraq Üzeyir Hacıbəylinin və Əhməd Cavadın yaratdıqları dövlət himnini, Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağını və gerbini bərpa etdi. Bu dövlətçilik atributları bu gün də hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün olduqca əzizdir... Bu dövlət, bu quruluş 1918-ci ildə yaranmış ilk xalq cümhuriyyətinin varisidir. Bütün dövlət onun varisidir, bütün respublika onun varisidir, bütün xalq onun varisidir.
- ❖ Müasir Azərbaycan dövləti məhz 1918-ci ildə yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisidir
- ❖ Onlar öz cəsəretli fəaliyyətləri ilə Azərbaycanda ilk müstəqil dövlətin qurulması üçün güclü addımlar atdılar. Xalqımıza müstəqillik ənənələri qoyub getdilər.

- ❖ XIX əsrdən başlanan mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərin gedişi Azərbaycan cəmiyyətində əsaslı dəyişikliklərə gətirib çıxartdı, yeni mühitdə formalaşan görkəmli ictimai və siyasi xadimlərimiz əsrin çağırış və tələblərinə layiqincə cavab verməyə qadir oldular. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması üçün münbit zəmin yarandı.

- ❖ Biz 26 iyun gününü bayram elan etmişik. Bu, tamam əsaslıdır, məqsədəuyğun, qanunauyğundur. Çünki 80 il bundan öncə məhz bu gün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin– ölkəmizin müstəqilliyini elan edən Xalq Cümhuriyyətinin, müstəqil Azərbaycanı qurub-yaradan, hələ Gəncədə fəaliyyət göstərən hökumətin ilk addımlarından biri Azərbaycanın Milli Ordusunun yaranması haqqında verdiyi qərar olmuşdur. Həmin qərara, addıma böyük hörmət əlaməti olaraq biz 26 iyun gününü Azərbaycanın Silahlı Qüvvələri, ordusu günü elan etmişik”.

**Heydər Əliyev,
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri**

- ❖ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Avropanın demokratik dəyərləri ilə Şərqi mədəniyyətinin xüsusiyyətlərini, milli-mənəvi dəyərlərimizi üzvi şəkildə birləşdirən yeni dövlət və cəmiyyət nümunəsi idi. Müsəlman ölkəsi olmaqla yanaşı, Azərbaycan 51 bütün tarixi boyu Qərbi dəyərlərini, mədəniyyətini məmnuniyyətlə mənimsəmiş, azərbaycanlı ziyalılar və siyasi xadimlər ölkənin gələcəyini müasir təhsildə, elmdə, sivil xalqlar ailəsinə qovuşmaqda görmüşdür.
- ❖ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti təcavüzə məruz qaldığı üçün qarşıya qoyduğu məqsədlərə tam müvəffəq ola bilmədən süquta uğrasa da, onun şüurlarda bərqərar etdiyi müstəqillik ideyası unudulmadı. Azərbaycan xalqı ötən dövr ərzində milli dövlətçilik atributlarının bir çoxunu qoruyub saxlaya bildi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin respublikada uğurla gerçəkləşdirdiyi siyasət xalqımızın tarixi-mədəni yaddaşını özünə qaytararaq milli mənlik şüurunu inkişaf etdirdi, azərbaycançılıq məfkurəsi işığında müstəqillik arzularının güclənməsi və yaxın gələcəkdə yenidən həqiqətə çevrilməsinə zəmin yaratdı.

- ❖ Bildiyiniz kimi, Azərbaycan bayrağı, bizim üçrəngli bayrağımız 1918-ci il noyabrın 9-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Məhz noyabrın 9-u Azərbaycanda bundan sonra hər il Azərbaycan Dövlət Bayrağı Günü kimi qeyd olunacaqdır. Hər iki sərəncamın məhz noyabrın 17-də imzalanmasının səbəbi də çox məntiqli və aydındır. Məhz 1990-cı il noyabrın 17-də ilk dəfə olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağı Azərbaycanda dövlət bayrağı kimi qaldırıldı. Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Naxçıvan Ali Sovetinin sessiyasında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağı Naxçıvanda dövlət bayrağı kimi təsdiq edildi.

**İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

- ❖ Müstəqillik yolumuz heç də asan və hamar olmamışdır. Bu yolda itkilərimiz, ağrılarımız, acılarımız kifayət qədər olub. 1918- ci ildə yaradılmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Şərqi ilk 52 demokratik parlament respublikası olmuşdur. Həmin il, həmin dövr Azərbaycan müsəlman dünyası, müsəlman Şərqi üçün əsl mayaka çevrilmişdir. Müsəlman qızları üçün ilk dünyəvi məktəb açılmışdır, Azərbaycan qadınları səsvərmə hüququnu qazanmışdır, Şərqi ilk operası və baleti yazılmışdır. Mehriban Əliyeva, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Dövlət rəmzlərinə hörmət. Hər bir vətəndaş Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzlərinə – bayrağına, gerbinə və himninə hörmət etməlidir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, maddə 75 Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz! Sən bizimsən, bizimsən durduqca bədəndə can, yaşa, yaşa çox yaşa, ey, şanlı Azərbaycan!
- ❖ Səsimizi məzlum Azərbaycan xalqına duyurmaq məqsədilə, bugünkü qanlı Aprel istilasını matəmini yaşayanlara deyirik ki, bolşeviklər, Azərbaycanda bütün Şərqi nümunə bir dövlət qurduqlarını söyləyirlər. Sözlərində səmimi olub dediklərinə həqiqətən inansaydılar, dəmir pərdəni qaldırır, Cümhuriyyətin qapılarını açar, sizləri azad dünya ilə əlaqə və münasibətə gətirərlər. Fəqət bunu edə bilməzlər, çünki, o zaman yalanları üzə çıxar: qaraya - ağ, zülmə - ədalət, yoxsulluğa - varlıq, əsirliyə - azadlıq, istilaya - istiqlal dedikləri aşkar olar! Onlar, bu cəsarəti göstərə bilməz, inadlarında davam edərlər. Fəqət, bu inad onları qurtara bilməz: həqq ilə batilin, doğru ilə yalanın dünya ölçüsündə gedən mücadiləsində nəhayi qələbə həqqin və doğrunundur. Bu zəfər günəşi əlbəttə ki, bir gün Azərbaycanda da parıldayacaqdır!

**M.Ə.Rəsulzadə,
siyasi xadim**

Təbliği metodikası.

Dövlət başçımızın imzaladığı sərəncamlar ölkə ictimaiyyəti tərəfindən böyük məmnunluq və minnətdarlıqla qarşılanmışdır. Eyni zamanda, bu sənədlər kitabxanaçıların qarşısında müsəlman Şərqi ilk demokratik dövləti olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti haqqında tarixi faktların, sənədlərin, məlumatların geniş oxucu kütləsinə çatdırılması istiqamətində addımlar atmaq vəzifəsi də qoyur.

Kitabxanada Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təbliği ilə bağlı əvvəlcədən tədbirlər planı hazırlanmalıdır.

MKS-də bu münasibətlə müxtəlif tədbirlər – sərgi, dəyirmi masa, oxucu konfransı, kitabxana plakati, mövzu gecəsi, şifahi jurnal, ədəbi-bədii gecə və s. keçirmək olar. Kitab sərgiləri üçün **“Şərqdə ilk demokratik dövlət”, “28 May – istiqlal günüdür”, “Bir kərə yüksələn bayraq”** və s. başlıqlardan istifadə etmək olar. Bu sərgilərdə Azərbaycan Cümhuriyyətinin tarixinə dair ədəbiyyat öz əksini tapmalıdır.

1. Başlıq. “İnsanlara hürriyyət, millətlərə istiqlal”

2.Sərgidə nümayiş olunana kitablar.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası (I cild)

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası (II cild)

Azərbaycan Demokratik Respublikası

M.Ə.Rəsulzadə”Əsrimizin Səyavuşu”, “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Çağdaş Azərbaycan tarixi”

Həsənov C.”Azərbaycan Beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918-1920)

Seyidzadə D. “Azərbaycan XX əsrin əvvəllərində:müstəqilliyə aparan yollar

3. Sitatlar: M.Ə.Rəsulzadə və H.Əliyevin söylədikləri

Sərgidə veriləcək sitatlar:

- “Haqq verilməz, alınar! Budur, türk inqilabının təsdiq etdiyi əski həqiqət.”
 - M.Ə.Rəsulzadə
- “Tarixi olduğu kimi qəbul etmək, dərk etmək və olduğu kimi qiymətləndirmək lazımdır.”
 - H.Əliyev
- “Bakı, Azərbaycan atəşgədəsinin ocağı olduğu kimi Azərbaycan fikrinin də mənbəyi idi.”
 - M.Ə.Rəsulzadə

M.Ə.Rəsulzadə, H.Əliyev kimi böyük şəxsiyyətlərin ədəbi irsinin təbliği üçün **oxucu konfransı** hazırlamaq məqsədəuyğundur. Oxucu konfransında müzakirə olunan əsərlərin nə dərəcədə əhəmiyyətli və təsirli olması, bu günün tələbləri ilə necə səsənlənməsi əsas götürülməlidir.

Oxucu konfranslarını müxtəlif adlar altında keçirmək olar:

- **“Milli istiqlal və dövlətçilik”**
- **“Azərbaycan müstəqillik yolundan dönməyəcək”**

➤ **“Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyi əbədidir” və s.**

“Azərbaycan Cümhuriyyəti”, “Müstəqil azad Azərbaycan”, “Bayrağımız enmədi” və s. adda **şifahi məlumatlandırma** keçirilə bilər. Bu zaman oxuculara xalqın azadlığı və milli istiqlaliyyət uğrunda gedən mübarizə haqqında məlumat verilməlidir. Kitabxanada olan **M.Ə.Rəsulzadənin “Azərbaycan Cümhuriyyəti”, H.Baykaranın “Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi”, N.Yaqublunun “Azərbaycan Demokratik Respublikası”, R.Vəkilovun “Azərbaycan Respublikasının yaranma tarixi”** və s. kitablar üzrə kitab aləminə səyahət etmək olar.

Uşaq kitabxanalarında **“Müstəqil Azərbaycan torpağımız”, “Vətəni sevməyən insan olmaz”, “Biz sizdən öyrəndik qəhrəmanlığı”** və s. mövzularda **səhərciklər** planlaşdırıla bilər. Kitabxanalarda **“İlk demokratik respublika haqqında nə bilirsiniz?”, “Respublikamızın tarixin öyrənək”, “Sən öz Respublikanı tanıyırsanmı?”** və s. mövzularda **viktorinalar, sual-cavab gecələri** keçirmək olar.

“İlk demokratik respublika haqqında nə bilirsiniz?” adlı sual cavab gecəsində istifadə etmək üçün bəzi sualları veririk:

1. Sual: XX əsrdə Azərbaycanda rus müstəmləkə üsul-idarəsinə qarşı gizli mübarizə aparmış ilk siyasi təşkilatın adı nədir?

Cavab: Bu təşkilatın adı “Müsəlman gənclik təşkilatı” idi.

2.Sual: ADR-in ilk addımları məhz hansı şəhərdə atılıb?

Cavab: ADR –in ilk addımları Gəncə şəhərində atılıb.

3.Sual: Siz onu görkəmli yazıçı kimi yaxşı tanıyırsınız. O, eyni zamanda ADR-in Ukraynadakı səfiri olmuşdur. Söhbət kimdən gedir?

Cavab: Y.V.Çəmənzəminli

4. Sual: ADR-in Millib Şurasının ilk sədri kim olmuşdur?

Cavab: M.Ə.Rəsulzadə

5. Sual: ADR-in ilk hərbi naziri kim olmuşdur?

Cavab: ADR-in 40 minlik yaradılmış Milli ordusunun ilk hərbi naziri müsavətçi X.Sultanov olmuşdur.

6. Sual: ADR-in ilk dövlət himnini kimlər yazmışdır?

Cavab: Dövlət Himninin sözlərini Əhməd Cavad, musiqisini isə dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyov yazmışdır.

7. Sual: ADR hökuməti hansı qədim Azərbaycan şəhərinin adını özünə qaytarmışdır?

Cavab: 1804-cü ildə Yelizavetapol adlandırılan qədim Gəncənin adını özünə qaytardı.

Kitabxanalarda oxucular tərəfindən yaxşı qarşılanan və sevilən tədbirlərdən biri də ədəbi-bədii gecədir. **"Bayraq enməz, Vətən bölünməz"** adlı ədəbi-bədii gecənin keçirilməsi məqsədilə tərtib edilmiş ssenarini sizə təqdim edirik. Tədbirin birinci hissəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması tarixindən və fəaliyyətindən danışılır, tədbirdə iştirak edən qonaqlar çıxış edirlər. Çıxışlardan sonra tədbirin bədii hissəsi başlanır və kitabxanaçı sözü aparıcılara verir.

Səhnədə M.Ə.Rəsulzadə və H.Əliyevin şəkilləri asılır. Şəkillərin arxasında "Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz" sözləri yazılmış plakat yerləşdirilir və həmin sözlərin altında Azərbaycanın Dövlət bayrağı bərkidilir.

Ədəbi-bədii gecə Azərbaycan Respublikasının dövlət himninin səslənməsi ilə başlayır. Səhnəyə aparıcılar daxil olur:

I Aparıcı: - Xoş gördük sizi, əziz həmvətənlər!

II Aparıcı: - Bu gün biz bura doğma Azərbaycanımızın istiqlal günü olan Azərbaycan xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyini qeyd etmək üçün yığışmışıq.

I Aparıcı: - İstərdim ki, Azərbaycanın ilk demokratik Cümhuriyyətinin keçdiyi yola birlikdə nəzər salaq.

II Aparıcı: - Azərbaycanımız azadlığının və istiqlalının bəhrəsini oğullarımızın qanı bahasına olsa da 1918-ci il may ayının 28-də gördü.

I Aparıcı: - Demək 28 may olmasa idi, xalqın bu qədər qanı tökülməzdi? Amma yox!

II Aparıcı: - İndi nə qədər günahsızın qanı axılırsa da, 28 may xalqın ürəyində alovlanan istiqlal günəşidir.

I Aparıcı: - Məhz 28 may xalqın əsarət zəncirini qırdı, ona azad yaşamaq haqqını danışdı. Dedi ki...

II Aparıcı: - Dedi ki, sən müstəmləkə zülmündən həmişəlik xilas olmağa, müstəqil dövlətini qurmağa qadirsən.

I Aparıcı: - Dedi ki, əsrlər boyunca səni əzib məhrumiyyətlər içində inildədiblər. İndi başını qaldır düşmənin üzünə dik bax, ona haqqını bəyan et.

II Aparıcı: - 28 may idi xalqa bu sözləri dedirdən. Onun istisindən ürəklər od alıb beləcə alovlanırdı.

I Aparıcı: - Yox, 28 may günahkar deyil. O, sadəcə olaraq Azəri millətinə azad yaşamaq haqqını başa salmışdı.

II Aparıcı: - X.Rzanın **"Xalqımın səsi"** şeirini dinləyək.

Azadlığı istəmirəm zərrə-zərrə, qram – qram,

Qolumdakı zəncirləri qıram gərək,

qıram! qıram!

Azadlığı istəmirəm bir həb kimi, dərman kimi

İstəyirəm Səma kimi!

Günəş kimi!

Cahan kimi!

Çəkil!

Çəkil, ey Qəsbkar!

Mən bu yurdun gur səsiyəm:

Gərək deyil sısqa bulaq,

mən Ümmanlar təşnəsiyəm!

I Aparıcı: - Şu qarşdakı duman bacadan,

Sən gəlməsən iniltilər çıxardı.

Gecikseydin məzlumların fəryadı

Yeri, göyü, kainatı yaxardı.

Amma sən vaxtında gəldin. Vaxtında bağlı qapıları açıb qaranlıqlara işıq saldın.

II Aparıcı: Gəlişini necə intizarla gözləmişik, ey istiqlal. Ayağın dəyən hər qarış ana torpağımız gül-çiçəyə bürünür. Nə böyük qüdrətin, sehrin var, istiqlal!

I Aparıcı: - Sənin yalnız adını eşitmişdik. Uzaqdan xoş təbəssümlə çöhrənə baxıb xiffət çəkmişdik. İnana bilmirdik ki, o gülümsənən gözlərin bir gün bizə də şəfqətlə baxacaq.

II Aparıcı: - İnana bilmirdik ki, işıqlı ürəyindən bizim də ellərə mərhəmət yağacaq. Bizi də yada salıb, bədbəxtçiliyimizə acıyacaqсан. Sənin bu xeyirxahlığını heç zaman unutmayacağıq.

I Aparıcı: - Dünyaya göz açan bütün övladlarımıza səndən danışacağıq. Beşikləri başında adına qoşduğumuz nəğmələri oxuyacağıq.

II Aparıcı: - Deyəcəyik ki, onlar da səni bizim kimi sevsinlər, ömrünə alqışlar desinlər.

I Aparıcı: - B.Vahabzadə "Azadlığım" şeiri

II Aparıcı: - Müstəqil Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranmasında və inkişafında xalqımızın mərd və qeyrətli oğullarının fəaliyyəti böyük olmuşdur.

I Aparıcı: - Belə oğullardan biri rəhbər kimi öz həyatını bu amal uğrunda mübarizəyə həsr edən M.Ə.Rəsulzadə olmuşdur.

II Aparıcı: - Belə oğullar sayəsində müstəqil dövlətimiz yarandı. Azərbaycanın səsi bütün dünyaya səs saldı. Vətənimiz xarici dövlətlər tərəfindən tanındı.

I Aparıcı: - Vətənimizin mərd oğulları M.Ə.Rəsulzadə başda olmaqla 3 rəngli bayrağımızı göylərə qaldırdı.

II Aparıcı: - Ramiz Duyğu "Bir kərə yüksələn bayraq" şeirini dinləyək.

I Aparıcı: - Doğma Azərbaycanımız həmin illərdə həm iqtisadi, həm də siyasi sahədə çox böyük nailiyyətlər əldə etdi. Bu gedişlə Azərbaycan da zəngin və qüdrətli ölkələr kimi irəlidə gedə bilərdi.

II Aparıcı: Lakin... Lakin buna düşmənlərimiz hər vasitə ilə mane olmağa çalışdılar.

I Aparıcı: - Minlərlə oğul və qızlarımızın günahı nə idi ki, onlar qanlarına qəltan edildi?!

II Aparıcı: - Yəqin ki, üçrəngli bayrağımız düşmən ürəklərinə dağ çəkmişdi, dağları, daşları lərzəyə gətirən himnimiz düşmən qulaqlarında partlamışdır.

I Aparıcı: - Himnimizin müqəddəs sədaları Üzeyirimizin, Ə.Cavadımızın qanından, canından bəhrələnib.

II Aparıcı: - Onun üçün də bu sədalar düşmən ürəyinə yatmadı. Çünki bu sədalardan qeyrət, mərdlik süzülürdü.

I Aparıcı: - Şəhriyarın "Azərbaycan" şeiri.

Könlüm quşu qanad çalmaz sənsiz bir an, Azərbaycan,
Xoş günlərin getmir müdam xəyalımdan, Azərbaycan.

Səndən uzaq düşsəm də məm, eşqin ilə yaşayıram,
Yaralanmış qəlbim kimi, qəlbi viran Azərbaycan...

Bütün dünya bilir sənin qüdrətinlə, dövlətinlə
Abad olub, azad olub mülki – İran, Azərbaycan!

Bisütuni-inqilabda Şirin – vətən üçün Fərhad
Külüng vurmuş öz başına, zaman-zaman Azərbaycan!

Vətən eşqi məktəbində can verməyə öyrənmişik,
Ustadımız deyib heçdir vətənsiz can, Azərbaycan!

Qurtarmaqçün zalimlərin əlindən Rey şümşadını,
Öz şümşadın başdan-başa olub al qan, Azərbaycan!

Yarəb, nədir bir bu qədər ürəkli qan etməyin,
Qolubağlı qalacaqdır nə vaxtacan Azərbaycan!

İgidlərin İran üçün şəhid olub, əvəzində
Dərd almısan, qəm almısan sən İrandan, Azərbaycan!

Övladların nə vaxtadək tərki-vətən olacaqdır?
Əl-ələ ver, üsyan elə, oyan, oyan, Azərbaycan!

Bəsdir fəraq odlarından kül ələndi başımıza,
Dur ayağa! Ya azad ol, ya tamam yan, Azərbaycan!

Şəhriyarın ürəyi də səninki tək yarıldır,
Azadlıqdır mənə məlhəm, sənə dərman, Azərbaycan!

II Aparıcı: - 1920-ci il 28 aprel. Vətənimizin üzərini qara buludlar alan gün.

I Aparıcı: - Azərbaycanıma dağ üstündən dağ çəkildi. Rus imperiyası oğullarımızı qırdı və öz hakimiyyətlərini qurdular.

II Aparıcı: - İstiqlal, o yaşayan millətin qəlbində qan,
İstiqlal, o səadət, həyat, zəfər, şərəf, şan.
İstiqlal, o sönməyən məhəbbət bir məşələ,
Könüllərdə tutuşur, gözlərdə sönsə belə!

Vətənimiz cəmi 23 ay öz istiqqlını yaşadı.

I Aparıcı: - Xalqımıza öz müstəqilliyini unutturmağa çalışdılar. Lakin məğrur xalqımız öz müstəqilliyini 70 il qəlbində yaşadı.

II Aparıcı: - Və nəhayət, 1990 – cı il yanvar şəhidlərimiz azadlıq toxumu səpdilər. Xalqımız tökülən qandan, müharibədən qorxmadı, 3 rəngli bayrağımızı vətən göylərinə qaldıraraq ölümün gözünə dik baxdı. Burada C.Cabbarlının bir misrası yadıma düşdü.

Tarixlərdə öksüz kimi görüldük,
İllər boyu qaralara bürüldük.
Yetər artıq ayaqlarda sürüldük
Qalx, qalx, qalx düşkün dünya.

I Aparıcı: - Qalxdıq, birləşdik və düşmən üzərində qələbə çaldıq. Azərbaycanımız yenidən öz istiqlalına, müstəqilliyinə qovuşdu.

II Aparıcı: - Sevil İsaqızının "Ya istiqlal, ya ölüm var bu yurda" şeirini dinləyək.

I Aparıcı: - Bildiyimiz kimi bu gün torpağımızın 20%-dən çoxu düşmən əlindədir. Azğınlaşmış ermənilər ölkəmizdə görünməmiş cinayətlər etdilər.

II Aparıcı: - Onlar vəhşicəsinə Xocalını, Şuşanı, Laçını, Füzulini viran qoydular. Babalarımızı, nənələrimizi, bacılarımızı, körpələrimizi qanına qəltan etdilər.

I Aparıcı: - Z.Yaqub "Bu gecə yuxuma girmişdi Şuşa"

II Aparıcı: - Bu günlər tarixin qanlı səhifələrində yaşayır. Lakin düşmən sevinməsin. Çünki həmişə haqq qalib gəlib. Biz bunu başa düşür və deyirik:- qələbə bizimdir.

I Aparıcı: - Biz Azərbaycanımızın azadlıq bayrağını əlimizdə möhkəm tutmuşuq, ölirik, onu enməyə qoymarıq,"Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz"

II Aparıcı: - M.Araz "**Azərbaycan-dünyam mənim**"

Azərbaycan – qayalarda
bitən bir çiçək,
Azərbaycan – çiçəklərin içində qaya.
Mənim könlüm bu torpağı
vəsf eləyərək
Azərbaycan dünyasından
baxar dünyaya.
Azərbaycan – mayası nur,
qayəsi nur ki...
Hər daşından alov dilli ox ola bilər.
"Azərbaycan" deyiləndə ayağa dur ki,
Füzulinin ürəyinə toxuna bilər.
Oğulları Kür gəzdirər biləklərində,
Oğulların göz atəşi

gözəl əridir.

Azərbaycan şəhərinin bəbəklərində
Qütb ulduzu, dan ulduzu gözəlləridir.
Tariximə qara xətlə hicri, miladi
Qılıncların qan ağzıyla yazılmadı!
Babaların boz çöllərə bənzər muradı
Üç rəng bayraq
dalğasından yaz almadımı!
İllər olub, kürələrdə dəmir olmuşuq,
Sərhədlərdə dayanmışıq küləkdən ayıq.
Od gölündə,
buz çölündə gəmi olmuşuq,
Biz Bakının ilk səadət carçılarıyıq.
Min illərlə zülmətlərə yollar açıqdı,
Dalğalandı Sabirlərin
ümman dünyası,
Azərbaycan qatarı da yollara çıxdı
Dağılanda Qoca Şərqi duman dünyası.
Azərbaycan –mayası nur,
qayəsi nur ki...
Hər daşından alov dilli ox ola bilər.
“Azərbaycan” deyiləndə ayağa dur ki,
Ana yurdun ürəyinə toxuna bilər.

I Aparıcı: - Azərbaycan Demokratik Respublikamızın inkişafında və onun gündən-günə çiçəklənməsində ümummilli liderimiz H.Əliyevin böyük rolu olmuşdur.

II Aparıcı: - H.Əliyev Azərbaycan Respublikasını dünya dövlətləri arasında tanınmış dövlətə çevirdi.

I Aparıcı: - Biz inanırıq ki, bundan sonra da hörmətli prezidentimiz İlham Əliyev cənablarının ağıllı, uzaqgörən siyasəti nəticəsində müstəqil Azərbaycanımız günü-gündən çiçəklənəcək və xalqımız Müstəqil Azərbaycanda firavan yaşayacaqdır.

II Aparıcı: - Hörmətli tədbir iştirakçıları artıq gecəmiş sona çatmaq üzrədir. “Cəngi” musiqisinin sədaları altında tədbir başa çatır.

Ədəbiyyat

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 16 may 2017-ci il//Azərbaycan.- 2017.- 17may.-S.2.;Ədəbiyyat qəzeti.- 2017.-20 may.-S.1.

2018-ci ilin Azərbaycan Respublikasında “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli” elan edilməsi haqqında:Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 10 yanvar 2018-ci il //Azərbaycan.- 2018.-11 yanvar.-S.1.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası:2 cildə/başred. Y.Mahmudov; red. heyəti İ.Ağayev, T.Babayev (məsul katib), A.Bağirov [vəb.]; [burax. məs. S. İsmayılova; dizayner N. Nəhmətov; xəritələrin tərtibçisi İ. Süleymanov; baş red. S. Bektaş].-Bakı: Şərq-Qərb, 2014.-C.1.-s.;C.2.-471 s.